

Den existentiella möjligheten

En studie över arkeologins samtidsrelevans

Johan Hegardt

...endast i samvaro med andra människor kan människan bli till en moralisk individ, en samtalspartner. Endast som ett "jag" i ständigt samtal med andra "jag" kan människan skydda sin "bräckliga lycka" mot den o-mänsklighet som frånvaron av verklig kommunikation innebär.

(Mats Rosengren. Efterord till Tzvetan Todorovs Symbolik och tolkning)

Innehållsförteckning

1. Sammanfattning
2. Inledning
3. Position
4. ILU (Institutet för lärarutbildning)
5. ILU: s rapport
6. Kritik
7. Reflektion
8. Sammanfattning
9. Kulturmiljölagen
10. Den nationella angelägenheten
11. Kulturmiljöbegreppet
12. Kulturmiljön och den strukturella rasismen
13. En neutral kulturmiljö
14. Dokumentation av fornlämningar – Vi och Dom
15. Det framställande narrativet
16. Master Narratives
17. Kulturminnesvård
18. Uppdragsarkeologi i tiden
19. Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen
20. Utredningarnas hierarki
21. Ett intellektuellt äventyr
22. Åtgärder
23. Referenser

1. Sammanfattning

Det finns skäl till att vi bryr oss och att vi engagerar oss i frågor som rör vårt kulturarv och vår kulturmiljö. Det finns skäl till att vissa av oss väljer att ägna en stor del av vårt liv åt ett ämne som arkeologi. Dessa skäl kan beskrivas som existentiella, vilket och med andra ord innebär, att vi finner att frågorna har betydelse för vår tillvaro.

Vi kan betrakta vår kulturmiljö som det livsrum inom vilken vår tillvaro tar form och utspelar sig. Själva kulturmiljön är historiskt betingad och den kan beskrivas som en *text*, dock ej en text i vanlig mening bestående av bokstäver och ord, utan som en text i meningen att kulturmiljön både betecknar och är betecknande för vår existens. Vi så att säga både *skriver* in och *läser* av vårt livsrum på ett sätt som gör livsrummet meningsbärande och därmed meningsfullt.

Det finns en inte helt otydlig tendens till att kulturmiljön, och de historier som konstrueras kring den, leder till *essentialism*. Detta gäller inte minst för de arkeologiska narrativen. Eftersom kulturmiljön är väsentlig för oss i rent existentiell mening bevakar vi den och skyddar den mot hot. Vi konstruerar berättelser, narrativ, om kulturmiljön och bygger på så sätt successivt upp ett *Vi*, ett vi som är det samma som den historia som konstrueras. På så sätt skapas en nationell och därjämte en existentiell identitet, vars själva grundmening är essentiell.

Målsättningen med föreliggande undersökningen är att öppna för kritisk reflektion kring det arkeologiska kulturarvet. Den kritik som jag riktar framförs mot det existentiella *Vi*-relaterade perspektivet. Syftet med kritiken är att öppna för ett betydligt friare och ett betydligt mer reflekterande tänkande, ett tänkande som i betydligt högre grad än vad som är fallet i dag tar sin utgångspunkt i existentiella perspektiv, snarare än i essentiella. För att möjliggöra den analysen bör jag i någon mån ha klart för mig hur det ser ut i dag, det vill säga att jag behöver en *omvärldsanalys*. Den analysen bygger framför allt på en undersökning som Institutet för lärarutbildning (ILU) vid Uppsala universitet har genomfört för Riksantikvarieämbetets räkning (Bilaga 1). Ur den analysen växer det befintliga *Vi:et* fram och dess engagemang, regler, lagar och förordningar tydliggörs. Syfte är alltså att ge förslag på hur vi i framtiden kan skriva en arkeologi, och för den delen förhålla oss till kulturarvet och kulturmiljön, på ett sätt som öppnar för pluralitet och multivokalitet, det vill säga för ett ”jag” i ständigt samtal med andra ”jag”. Vad jag talar om är kravet på individuellt ansvar av existentiell och etisk natur och rätten, kanske till och med kravet, att i mycket högre grad än idag tala utifrån oss själva och i dialog med andra.

Föreliggande undersökning poängterar, att situationen inom exploateringsarkeologin och därjämte en stor del av universitets och högskolearkeologin och tillika kulturarvs- och kulturmiljöarbetet, huvudsakligen och systematisk genom förordningar, regler och lagar, en epistemologisk och metodologisk *kanon* och inte minst det nu rådande essentiella synsättet förhindrar den idag eftersträlvade pluraliteten, ett krav på mångfald som med all önskvärd tydlighet framförs i exempelvis Riksantikvarieämbetets regleringsbrev (2004), i internationella utredningar (UNDP 2005) och i utredningar om den strukturella rasismen bland dagens svenska myndigheter (Bortom Vi och Dom 2005).

Kulturmiljöfrågan och därtill arkeologin är uppbyggd kring en epistemologi som till sin struktur motverkar, inte bara kulturell mångfald, utan också och kanske snarare en intellektuell och reflekterande pluralitet. Låt mig avsluta med ett citat hämtat från boken *Om positivismen*. Boken publicerades 1979, men bygger på Auguste Comtes texter från första halvan av 1800-talet. Positivismen utgör, som jag ser det, den epistemologi som arkeologin till stor del vilar på, det vill säga att positivismen är arkeologins kunskapsteoretiska rättesnöra. Notera att det positivistiska tänkandet på många sätt saknar reflektion och i stället söker andra vägar för kunskap, vägar som inte är oproblematiska.

Alla våra verkliga logiska behov sammanfaller ... väsentligen i följande gemensamma mål: att med hjälp av vårt systematiska tänkande i möjligaste mån befästa vår kunskaps naturliga enhet, genom att skapa kontinuitet och likformighet i våra skilda uppfattningar och på så vis tillfredsställa kravet på ordning såväl som på framsteg, i och med att vi finner det *oföränderliga i mångfalden* (Comte 1979:22f, Min kursivering)

2. Inledning

Den här undersökningen har kommit till som ett svar på frågan om arkeologin har en existentiell potential och om så är fallet hur bör en sådan möjlighet uttryckas i olika handlingar och aktiviteter. För att utreda frågan om arkeologins existentiella potential kan vi börja med att fråga oss varför vi bryr oss och vad är det i de forntida lämningarna som får oss engagerade? Frågorna är lite vaga och det finns säkerligen en mängd svar på dem. Jag menar dock att alla de olika svar som vi kan formulera på frågorna har sin grund i vår förståelse av världen och tillvaron. Våra svar återkopplar till vår uppfattning om existensen, det vill säga hur det är att vara människa i vår tid. Engagemanget skulle alltså bottna i mer personliga uppfattningar om tillvaron, uppfattningar som vi sällan uttrycker. Det är kanske till och med möjligt att hävda att vi införlivar de arkeologiska resultaten i en förståelse av tillvaron. Det innebär att arkeologins eller arkeologernas uttalanden och slutsatser får sin mening i relation till

hur vi förstår världen. Sammanfattningsvis kan man säga att arkeologins berättelser måste vara meningsfullt för samtiden. Även om påståendet kanske är en truism, så kan det inte nog understrykas. Samtidsrelevansen är alltså central. Men vad är då denna samtidsrelevans? I den här undersökningen uppfattas samtidsrelevansen som en existentiell fråga. Med *existentiell* menar jag att arkeologin rör vid frågor som är avgörande för vår tillvaro.

De arkeologiska lämningarna har en central plats i *vår kulturmiljö*. Men jag uppfattar inte primärt arkeologin som en ekonomisk, ideologisk, upplevelsebetingad, vetenskaplig eller antikvarisk verksamhet. Inte heller är det primärt en fråga om att bevara, värna eller vårda. Inte heller handlar det om en form av arkeologins historiebruk. Allt detta ser jag som överordnade perspektiv som bottnar i ett djupare engagemang. Det är alltså en fråga om *vårt vara*. Jag har kursiverat *vår kulturmiljö* och *vårt vara*. Jag har gjort det för att understryka förhållandet mellan begreppet *vårt* och begreppen *kulturmiljö* och *vara*. Förhållandet är inte oproblematiskt.

Vi lever inte bara i historien utan också med den. Vi lever i och med den Andres kvarglömda fragment, det vill säga allt det som inte följde människan ut ur tiden utan blev kvar som en påminnelse om förgängligheten och livets ändlighet. På så sätt ger historien perspektiv på tillvaron och leder till existentiella frågor. Men de historiska lämningarna kan också uppfattas som *mina* eller *våra* kulturminnen. Utifrån ett sådant lokalt, regionalt eller nationellt perspektiv kan vi sedan skapa en chauvinistisk och essentiell etnicitet, en plattform utifrån vilken vi bedömer och dömer vår omvärld. Här blir den existentiella frågan till ett politiskt verktyg, med vilket vi skyddar vår existens mot det främmande. Därför måste vi vara vaksamma mot våra tolkningar och kritiskt granska den uppfattning som vi alltid förmedlar när vi uttalar oss om historien.

Arkeologins utsagor är sålunda enbart meningsfulla i samtiden och med förhoppningen att de är giltiga även i framtiden, eftersom de givetvis inte kan ha någon som helst betydelse för de människor som levde förr. Utsagorna om hur de var förr har alltså en existentiell klangbotten för oss som lever nu, en klangbotten som inte är oproblematiskt eftersom dessa narrativ på många sätt återkopplar till en existentiell relation mellan samtidens människor och kulturmiljön. På så sätt skapas uppfattningen att begreppet *kulturmiljö* är liktydigt med begrepp som *vårt* eller *vårt vara*.

3. Position

Vi är alltid *situerade* i ett sammanhang. Detta gäller förstås även arkeologin. Som arkeologer är vi situerade inom det arkeologiska fältet. Låt oss ta följande exempel. En arkeolog påstår att ”det är den arkeologiska vetenskapens uppgift att neutralt beskriva forntiden.” Påståendet har både en avsändare och en mottagare. Den som uttalar meningen vill att arkeologen neutralt skall granska forntiden, men personen är ju i det ögonblick som han eller hon uttalar dessa ord allt annat än neutral. Personen är *situerad* i ett sammanhang utifrån vilket han eller hon fäller sitt uttalande. Det finns alltså ingen presentation utan en representation. Därför är det viktigt att vi är tydliga med våra presentationer och våra representationer.

Den amerikanska forskaren Donna Haraway (1991) har arbetat ingående med frågor om hur vi är situerade och en viktig lärdom man kan dra av hennes studier är att vi söker positioner och då inte bara i egenskap av tänkande individer utan i lika hög grad i egenskap av kropp. Vi är också alltid i rörelse och står inte på *en* enda plats utifrån vilken vi neutralt kan beskåda och beskriva världen. Frågan om positionen kommer längre fram i denna text att åter aktualiseras, när vi närmare granskar den studie av utbildningsfältet som genomförts av *Institutet för lärarutbildning* (ILU) vid Uppsala universitet.

Även jag är situerad. Jag skriver inte dessa rader i någon form av neutralt tomrum. Kanske är det överdrivet att hävda att man alltid måste beskriva utgångspunkterna för sina ståndpunkter och uttalanden. Jag tror dock att en sådan positionering är av stor vikt, inte bara i vetenskapliga termer utan kanske framför allt i existentiella och etiska termer. Vi har en tendens att placera vår att uttalanden väldigt långt utanför oss själva, som om vi var rädda att förknippas med våra tankar och ståndpunkter. Kanske

fruktar vi att våra uttalanden skall kopplas till vår existens och att vi på något sätt skulle riskera att avslöjas. Det är alltså av flera skäl viktigt att tydliggöra positionen. Skall vi uttala oss i existentiell mening måste dessa uttalanden komma från en tydlig position och ett starkt engagemang. Det här är inget löst påstående från min sida, snarare finner vi stöd för sådana tankar i kritiska riktningar som poststrukturalism, postkolonial teori och dekonstruktion.

De föremål som arkeologer gräver fram och de strukturer som blottläggs har ingen mening *i sig*, utan mening uppstår först när arkeologen påbörjar sin berättelse om hur det var förr. Om de arkeologiska utsagorna inte är meningsfulla för oss som lever nu är de alltså och per definition meningslösa. Frågan är därför hur våra uttalanden om förr blir meningsfulla för oss som lever idag. Det handlar om en metodologisk och teoretisk fråga, men kanske i ännu högre grad en fråga om hur vi berättar och om dessa berättelsers förhållande till vår tillvaro.

Det finns för mig liksom det finns för de flesta andra ett skäl till att vi befinner oss där vi befinner oss och också ett skäl till varför vi söker oss till vissa utbildningar och arbetsplatser. Jag tror att det finns djupt liggande skäl till varför vi väljer som vi väljer, skäl som har historiska och existentiella bevekelsegrunder. Vår livsprocess är inte en slump, utan en konsekvens av många små val, som vi gjort under resans gång. På så sätt byggs också vår världsbild sakta upp. Även om det kan te sig banalt ser vi här hur själva kroppen är i rörelse, en rörelse som sätter spår och märken i individen, erfarenheter som vi senare i livet kan återuppliva på olika sätt.

I den här texten försöker jag ge vissa svar på frågan om arkeologin har en existentiell möjlighet. För att kunna göra det måste jag utgå från den position där jag är situerad och utifrån vilken jag kan reflektera över frågan. Det innebär att jag måste ingå i min analys. Den existentiella aspekten är ju lika viktig för mig som för någon annan arkeolog. Jag kan alltså inte formulera den här texten som ett påbud bortom mig själv, där jag hävdar att andra, men inte jag själv, måste beakta den existentiella aspekten och således också frågan om presentationer och representationer.

Som det ser ut idag berör arkeologin de existentiella aspekterna enbart på ett implicit, eller outtalat, sätt. Det finns således en existentiell botten i vårt engagemang, en botten som vi däremot aldrig, eller i varje fall ytterst sällan, berör eller diskuterar. Men om inte den existentiella aspekten fanns där, om än dold, skulle de arkeologiska narrativen framstå som meningslösa.

För att komma åt och lyfta fram den existentiella frågan menar jag att kritiken måste ligga till grund för ett skrivande, som tydliggör författarens position, mål och mening. Vi måste alltså uttrycka mer personliga ståndpunkter, dock inom ramen för

ett reflekterande och självkritiskt perspektiv. Vi bör alltså bli betydligt mer kritiskt reflekterande och i högre grad beakta den *andliga* aspekten av kultur, det vill säga den *andlighet* som är avgörande för vår existens. Jag menar att arkeologins, och för den delen andra humanistiska ämnens, uppgift är *själavårdande*. Samtidigt är det givet att både ordet andlighet och ordet själavårdande inte är begrepp som i någon större utsträckning används idag. Med begreppen menar jag givetvis att arkeologins och de humanistiska ämnens själva nytta ligger i deras förmåga att diskutera existentiella frågor och därmed också frågor om hur vi etiska termer ska leva det goda livet. Med andlighet menar jag alltså sådant som berör vårt intellekt och vår själslighet och med själavårdande menar följaktligen sådant som är vårdande för vårt intellekt och vår själslighet, allt sådant som leder till att vi kan möta existensen och världen på ett öppet och kritiskt sätt.

Arkeologin har alltså en existentiell mening, men den är sällan explicit uttryckt. För att tydliggöra den existentiella meningen måste vi därför bli mer kritiska mot hur vi är situerade och vad det är vi representerar genom våra presentationer. Genom kritiken kan vi alltså tydliggöra vår position och därmed lyfta fram och kritiskt belysa de arkeologiska utsagornas existentiella relevans. Det kan exempelvis handla om att ifrågasätta vissa narrativ som uttrycker dubiösa existentiella aspekter likaväl som de kan handla om att tydliggöra sådana perspektiv som skapar en dialog mellan oss idag levande människor.

4. ILU

Under min tid som universitetslärare började jag fundera över vilka som väljer att läsa arkeologi och varför. Jag frågade mig, vilka framtidsplaner de olika stunderna hade. Vilka vill forska och vilka vill det inte? Varför vill vissa forska och andra söka sig andra vägar, exempelvis till exploateringsarkeologin? Min något vaga hypotes var att valet hade att göra med vad studenterna hade i bagaget och hur de såg på världen och tillvaron. För att reda ut dessa frågor har jag således tagit hjälp av *Institutet för lärarutbildning* (ILU) i Uppsala.¹ Syftet med ILU: s undersökning har varit att klargöra vilka som läser vad inom kulturmiljöfältet, det vill säga ämnen som historia, arkeologi och kulturmiljövård.

I ILU: s rapport får vi ta del av en undersökning av utbildningsfältet och vi får en bild av vilka som läser ett ämne som arkeologi. Det finns flera vägar att gå för att tolka resultatet. Jag gör min tolkning utifrån hypotesen att arkeologin rör vid frågor som är avgörande för vår tillvaro.

Eftersom jag närmar mig de existentiella frågorna kan jag inte undvika att förhålla mig till Martin Heideggers filosofi. Det är allt annat än en långsökt koppling. Haraway, som jag nämnde tidigare, är exempelvis inspirerad av Heideggers filosofi. Vidare genomsyrar Heideggers filosofi en stor del av dagens teoretiska frågor, från poststrukturalistisk teori till dekonstruktion och postkolonial teori. Det här leder vidare till en både svår och problematisk fråga, nämligen frågan om olika teoribildningars roll i arkeologin. Måste man exempelvis behärska Heideggers filosofi för att skriva en existentiellt utmanande arkeologi? Svaret på den frågan är givetvis nej. Lika lite som vi som arbetar med arkeologi eller andra kulturmiljöfrågor fullt ut kan närma oss Bourdieus komplexa sociologi, lika lite kan vi fullt ut inordna oss i dagens filosofiska diskussion om exempelvis Heideggers filosofi. Bourdieus sociologi och Heideggers filosofi rör komplexa problem, vars detaljer enbart kan diskuteras inom respektive ämne. Men det finns inget som hindrar oss från att uppehålla oss i utkanten av den avancerade sociologiska och filosofiska diskursen och försöka hitta tangeringspunkter. Det finns inte heller något som hindrar att vi följer med i debatten eller låter oss inspireras och vägledas av filosofin och filosofisk eller kulturteoretisk kritik. Min koppling mellan Pierre Bourdieus sociologi och Martin Heideggers filosofi är inte fri från invändningar. Det rör sig om två ytterst skilda och mycket komplexa perspektiv, som jag försöker foga samman för att belysa min fråga om arkeologins existentiella potential.

¹ ILU bedriver sociologisk forskning, framför allt riktat mot utbildningsväsendet, i linje med Bourdieus forskningsperspektiv. Det handlar alltså om studier av *fält*.

När vi granskar ILU: s rapport (Bilaga 1) och Bourdieus sätt att analysera ser vi hur ett fält tar form. Donald Broady redovisar Bourdieus studie av det konstnärliga och litterära fältet och vi kan se hur de olika aktörerna fördelar sig inom fältet. Här bör jag kanske påpeka att den studie som Broady/Björklund redovisar inte rör enskilda personers biografier utan, som Broady konstaterar, en form av kollektivbiografi, en biografi över fältet. Här kan vi återkoppla till det jag diskuterade tidigare, nämligen till frågan om hur vi är situerade, det vill säga vilken representation har vår presentation. Det innebär att vi måste försöka förstå och tydliggöra de strukturer som råder idag och inom vilka vi verkar. Även om Broady/Björklund presenterar en kollektivbiografi och inte en individbiografi betyder inte detta att studien inte har betydelse för en diskussion om den existentiella problematiken. Vi måste komma ihåg att varje kollektiv är baserat på individer. De kollektiva och förvisso generaliserande positioner som Broady/Björklund presenterar representerar individuella val, som har fattats utifrån individens position i samhället och i relation till vad arkeologin representerar för individen. Det är just detta som är det intressanta i Broadys/Björklunds studie. Vi ser nämligen hur individer med en på många sätt gemensam bakgrund söker sig till arkeologin, vilket måste innebära att det finns en relation mellan arkeologin och individernas gemensamma bakgrund, det vill säga att deras existentiella förutsättningar och deras sociala position stämmer överens med arkeologins presentation och representation.

5. ILU: s rapport

ILU: s rapport består av två delar (Bilaga 1). Den första delen är skriven av Donald Broady, professor och forskningsledare vid ILU, där han leder forskning i Bourdieus mening och anda. Den andra delen av rapporten är skriven av ILU-forskaren fil. dr Mikael Börjesson.

Rapporten inleds med en sammanfattning. Här konstateras: ”Genomsnittligt präglas dessa utbildningar [arkeologi, historia, kulturvård etc.] av att de främst rekryterar kvinnor från arbetarklasshem och medelklasshem, närmare bestämt hem där de kulturella tillgångarna är mer omfattande än de ekonomiska”. Det understryks vidare att arkeologi är ett ämne som har en ganska jämn könsfördelning. Enligt rapporten kan vi alltså konstatera att arkeologin som fält drar till sig en i lika stor mängd kvinnor som män och att de flesta har en medelklassbakgrund med ett större kulturellt kapital än ett ekonomiskt.

I rapportförfattarnas sammanfattning påpekas vidare att historia attraherar män medan kulturvetarutbildningar drar till sig kvinnor. Kulturmiljöfrågor lockar alltså

företrädesvis kvinnor medan de historiska vetenskaperna lockar till sig män. Här är inte platsen att närmare utreda varför det förhåller sig på det sättet, men om vi något generaliserar kan det kanske bero på att historia har en tendens att fokusera på manliga strukturer samt att historia är ett ämne som man meritmässigt kan läsa vid sidan om andra studier, som exempelvis juridik eller ekonomi. Andra kulturrelaterade ämnen har inte samma anseende inom ekonomiska och juridiska kretsar. Det skulle alltså kunna vara på det sättet att män har ett dubbelt intresse av att läsa historia, det vill säga att historia är ett ämne som attraherar män eftersom ämnet behandlar manliga strukturer samt att det är en merit inom juridiska och ekonomiska kretsar att ha inblick i historiska frågor.

I rapporten konstateras vidare att ”Det är grovt sagt lärarbarn som blir arkeologer”, alltså barn från familjer med relativt stort kulturellt kapital, men med ett mindre ekonomiskt kapital.

Vi ser alltså att arkeologi är ett ämne som intresserar både män och kvinnor från medelklassen, företrädesvis barn till föräldrar med större kulturellt kapital än ekonomiskt. I de bilder som Börjesson redovisar i sin del av rapporten, finner vi arkeologiämnet ganska nära fältets mitt. Att vi skulle få ett utslag som visade på arbetarklass och medelklass var kanske inte direkt förvånande. Sverige är ju ett land med en väldig medelklass. Det intressant och viktiga är att det verkar handla om elever som kommer från kulturellt bemedlade hem, inte för att detta direkt förvånar utan därför att det måste betyda något.

Jag intresserar mig därför för det kulturella kapitalet. Vad består det egentligen av? Är medelklassen generellt en grupp med ett stort kulturellt kapital, men med ett relativt lågt ekonomiskt kapital och ett relativt lågt intresse för att öka sitt ekonomiska kapital, eller är det så att medelklassen är delad, mellan en del som är mindre intresserad av det kulturella kapitalet och en som är mer intresserad? Ser vi denna delning i ordet ”lärarbarn”?

Mot bakgrund av mina inledande avsnitt kan vi alltså avgränsa en grupp människor, som är situerade inom ett visst fält. Dessa personer värderar kulturell bildning högt och är beredda att avstå från ekonomiskt kapital. Det här måste betyda att dessa personer gjort ett mer eller mindre medvetet val – de vill bli arkeologer och de vill representera den arkeologiska presentationen, dess historia, narrativ och allmänna uppgift. De har ett bildningsideal att både försvara och arbeta för.

I linje med Bourdieu menar Broady att det handlar om olika sorters kapital, som människorna i princip försvarar. Han inleder sin diskussion med att tala om det symboliska kapitalet. Det symboliska kapitalet är, skriver han, hedervärt, aktningvärt, sannfärdigt eller till och med överlägset. Det symboliska kapitalet

fungerar så länge det finns en efterfrågan och det symboliska kapitalet erkänns och tillskrivs ett värde av sociala grupper.

Broady beskriver också i sin del av rapporten de faktorer som måste ingå för att fält skall definieras som ett fält i Bourdieus mening och han påpekar, utan att riktigt veta, att arkeologin skulle kunna beskrivas som ett autonomt fält. Inom detta fält förekommer omförflyttningar av positioner och det skulle vara möjligt att teckna en karta över fältet, menar han.

Utifrån vårt existentiella perspektiv betyder det Broady skisserar att man försvarar en existentiell variabel genom att man försvarar fältets kulturella och symboliska kapital. För mig innebär detta försvar ett försvar av en narrativ tradition, det vill säga man försvarar rätten att berätta en viss historia. Den här historien är kulturellt, symboliskt och existentiellt betingad och blir successivt allt mer förankrad i aktörernas världsbild och verklighetsuppfattning. På så sätt bli arkeologins narrativ en viktig kugge i individens förståelse av sig själv och den omgivande världen och narrativet är värt sitt försvar. Därmed är arkeologin redan på förhand existentiellt betingad. Däremot ingår det inte i traditionen att kritiskt reflektera över detta faktum. Det hävdas, skulle man kunna säga, att det inte är arkeologens roll att kritiskt reflektera över sin position, varken inom fältet eller inom samhället. Det är inte heller, skulle man kunna hävda, arkeologens uppgift att beskriva och förklara på vilket sätt de arkeologiska narrativen har existentiell och social betydelse i samtiden. Istället handlar det om andra frågor, som utgrävningar, dokumentation, konservering, kronologier, sociala system etc., alltså sådana frågor som arkeologer för det mesta ägnar sig åt. Den existentiella aspekten är alltså implicit och oreflekterad.

6. Kritik

I sin korta men kärnfulla text ”Svar på frågan: Vad är upplysning” gav Immanuel Kant (1724-1804) sin syn på upplysningen. Kant var en av upplysningsfilosoferna och en av hans bestående insatser är hans kritiska filosofi, som utgör en viktig ingrediens i den moderna vetenskapen och inte minst i historievetenskapen. För Kant handlade upplysningen om människans befrielse från en självförvållad omyndighet. Omyndig var man, enligt Kant, om man var oförmögen att göra bruk av sitt förstånd utan vägledning och självförvållad var denna omyndighet om orsaken låg i bristande förmåga att göra bruk av förståndet utan någon annans ledning. För Kant handlade därför upplysningen om modet att göra bruk av det egna förståndet (Kant 1992:27).

Detta leder fram till ett resonemang där Kant skilde mellan det privata och det offentliga bruket av förnuftet. Det offentliga bruket av förnuftet borde alltid ges full

frihet, medan det privata borde begränsas. Med ett offentligt bruk av förnuftet menade Kant sådana uttalanden som exempelvis en skriftställare presenterar inför en publik. Med privat bruk tänkte sig Kant förnuftet uttryckt inom ett anförtrott ämbete, eller medborgerlig post. Som offentlig person stod man utanför varje sådan position. Som privat person var man däremot förknippad med en sådan position.

Detta innebar att Kant skilde mellan de uppgifter man hade att uppfylla och rätten att kritisera dessa uppgifter. Som privatperson hade man en begränsad rättighet att kritisera eftersom en präst, en militär eller en statsanställd knappast kan sitta på två stolar samtidigt. Det blir paradoxalt om en sådan person ständigt ifrågasätter de beslut som skall verkställas. Däremot har man all rätt att i ett offentligt sammanhang tråda fram och kritisera en viss verksamhet (Kant 1992:29f). Enligt Kant måste den interna kritiken begränsas medan den externa kritiken skulle vara fri. På så sätt kunde filosofen göras till en fri skriftställare genom att filosofin fungerade som ett kritiskt instrument.

Arkeologin har allt mer kommit att institutionaliseras och därmed har en *privatism* skapats runt arkeologin, det vill säga ett fält med en given kunskapstradition knuten till sig. Det innebär alltså att arkeologer enbart kan ifrågasätta arkeologin i egenskap offentliga skriftställare. I annat fall uppstår trovärdighetsfrågor. Problemet är att den offentliga kritiken riskerar att bli trubbig, eftersom anmärkningarna alltid kan avfärdas med hänvisning till att kritikern inte är arkeolog, utan en fri skriftställare som står utanför ämnet. Enligt detta resonemang bör arkeologen också rätta sig efter de normer som konstituerar den arkeologiska disciplinen om han eller hon vill fortsätta att vara arkeolog. Det här innebär alltså att arkeologin enbart kan kritiseras utifrån av icke-arkeologer, vilket betyder att ett ifrågasättande av arkeologin bör utföras av exempelvis vetenskapshistoriker eller filosofer. Däremot bör arkeologer undvika att kritisera ämnet annat än i specifika sakliga och inomvetenskapliga frågor.

På många sätt bidrar Kant till en ytterst problematisk situation, en situation som är både självmotsägande och stundom ganska farlig. Att begränsa det *privata* bruket av förnuftet kan aldrig gagna en myndighet eller en universitetsinstitution. Tvärtom borde kritiken i mycket högre grad uppmuntras, men givetvis måste också kritikern ta ett ansvar. Men det här visar samtidigt på svårigheten att förändra ett *fält* av exempelvis arkeologins natur. Det *kapital* som fältet genererar och det anseende som det för med sig skapar också en anda av *privatism* och slutenhet. Givetvis har andan och traditionen en stark påverkan på aktörernas existentiella situation och identitet och följaktligen blir allt för långt gånge kritik en kritik mot identiteten och tillvaron. För att komma runt ett sådant dilemma krävs inte minst en ökad reflektion och kanske framför allt en reflektion över reflektionerna, alltså en kritik riktad mot

vårt sätt att skapa gränser och underblåsa denna privatism. Vi måste alltså i betydligt högre grad göra bruk av vårt förstånd utan andras vägledning. Återigen handlar det om ett ”jag” i ständigt samtal med andra ”jag”.

7. Reflektion

Idag återkopplar man till Kant på minst två sätt. I det ena fallet söker man utröna vad personen Kant egentligen tänkte och menade. I det andra fallet sätter man citationstecken kring namnet Kant och arbetar betydligt friare med hans kritik i syftet att både granska och kritisera den kunskapstradition som på många sätt vuxit fram ur hans kritik.

Kant² ställde följande tre frågor: Vad kan jag veta? Vad kan jag göra? Vad kan jag hoppas på? Men han ställde ytterligare en fråga: Vad är människan? Enligt Kant besvarades dessa frågor i tur och ordning av metafysiken, moralen, religionen och antropologin. Han menade dock att de tre första frågorna refererade till den sista. Vad är alltså människan?

Vi har redan sett hur Kant uttryckte sig om förnuftet. Kant är också känd för sin så kallade kopernikanska vändning. Detta innebär att Kant vände fokus från föremålen till människan, föremålen måste så att säga rätta sig efter vår kunskap om dem. Tanken bottnar i att Kopernikus lämnade stjärnhimmelen i fred för att istället låta

² 1992. Tankens arkipelag. Moderna Kantläsningar. Red: van der Heeg, E. & Wallenstein, S-O. Stockholm/ Stehag

betraktaren vrida sig. Genom Kants kopernikanska vändning brast fördämningarna och *moderniteten* bröt ut. Vad är människan och vad kan egentligen människan veta?

Det krävs alltså människokunskap för att tydliggöra vad människan kan veta, göra och tro på. Finns det gränser för vår kunskap, vår tro eller våra handlingar? Och i så fall hur är dessa gränser gestaltade och vem formulerar dem? För att vi skall förstå hur det är att vara människa och hur vi skaffar kunskap måste vi reflektera, inte bara över vår position utan också över vad våra tankar och vår kunskap egentligen betyder. Det krävs allt en explicit självkritik och därmed en reflektion över våra reflektioner vilket i sin tur innebär att vi självkritiskt måste granska vår position och därmed representationerna och presentationerna. Det gör inte en arkeologi betingad av en kantiansk privatism.

I Broadys beskrivning av Bourdieus perspektiv menade Bourdieu att fältet är laddat likt ett elektromagnetiskt fält eller ett gravitationsfält. Bourdieus analogi eller metafor kan förleda oss att tro att det faktisk existerar ett *fält* bortom de aktörer som konstituerar, definierar och är verksamma inom fältet. Ur ett kantianskt perspektiv kan det inte vara så, lika lite som det kan finnas en stjärnhimmel *i sig*, bortom observatören och det mänskliga förnuftet. På samma sätt måste vi resonera kring kulturmiljön, kulturarvet och arkeologins roll och plats. Någon kulturmiljö eller något kulturarv existerar inte *i sig*. Det finns, som Jacques Derrida påpekat någon stans, inget utanför *texten*. Kulturarvet eller kulturmiljön är alltså en konstruktion som är skapad av de människor som definierar det. För att förstå denna konstruktion måste den alltså dekonstrueras.

Bourdies fältbeskrivning påminner på många sätt om klassisk metafysik, det vill säga att det förekommer något bortom människorna, något som inte människorna konstruerat, utan något som snarare är en naturkraft. Det finns en punkt i analysen som måste vara given. Denna punkt analyseras emellertid aldrig. Vad är fältet? På den frågan kan vi enbart ge ett svar som bygger på en analogi. Fältet är att likna vid någon form av kraftfält. Det var mot den här sortens analyser som Martin Heidegger riktade sin kritik. Han menade att de präglas av en varaglömska, man har glömt bort frågan om varat och därmed negligerat frågan om tillvaron och vårt vara i världen. Jag ska inte här närmare analysera Bourdieus sociologi här. Men något faktiskt fält bortom forskarna och aktörerna finns givetvis inte. För att djupare diskutera frågan om det arkeologiska fältet måste vi därför reflektera över frågan om varat.

Heidegger är en bland många filosofer som byggt vidare på Kants kritiska reflektion. Så här skriver Heidegger i sin artikel *Kants tes om varat*:

Huvudrubriken för utläggningen om det varandes vara lyder: vara och tänkande. Men den rättmätiga användningen av *förståendet* kommer an på, att tänkandet som sättande-

bedömande föreställande, som *position* och *proposition*, förblir bestämt av den transcendentala *apperceptionen* och hänvisar till sinnesaffektionen. Tänkandet nedsänkt i människans av sinnlighet träffade, det vill säga ändliga, subjektivitet. ”jag tänker” betyder: jag sammanbinder en sinnligt given mångfald av föreställningar utifrån en överblick på apperceptionens enhet, som struktureras i en begränsad mångfald av rena förståndsbegrepp, det vill säga kategorier (Heidegger 1992:103, min kurs)

Två begrepp framträder först, nämligen *position* och *proposition*. Vad det rör sig om här är frågan om representation och presentation. *Apperception* betyder något i stil med förmågan att sammanlänka det kända med det okända, det vill säga att reflektera över förhållanden och assimilera dem med medvetandet. Förmågan att göra det, det vill säga att tänka, bottnar i det ändliga subjektet, det vill säga *en* människa. Heidegger ser i det här följande: ”Den slutgiltiga bestämningen av varat som position sker hos Kant i en reflektion över reflektionen – alltså i ett specifikt tankemodus. Detta faktum gör det än mer berättigat att föra Kants betänkande av varat under beteckningen *Varat och tänkande...*” (Heidegger 1992:111).

Heideggers beteckning *Varat och tänkandet* är alltså en tydlig koppling till Kants reflektion över varat, det vill säga den tänkande människan, alltså den som förhåller sig till objekten utifrån en tydliggjord position och som söker kunskap om dessa objekt utifrån denna position, det vill säga representation och presentation. Heidegger frågar sig, i förlängningen av Kants fråga *Vad är människa*, vad varat är, eller än mer tydligt vad är varandets vara? Den frågan försökte Heidegger besvara i sitt stora arbete *Varat och tiden*.

Jag är här alltså på jakt efter subjektets förmåga att tänka fritt, obundet och reflektivt. Men jag söker också efter subjektets bundenhet till det fält inom vilket vi gärna placerar våra tankar. Genom att vara traditionen trogna tänker vi inom ramarna för ett Vi – vi som tänker och resonerar så här. Kants reflektion över reflektionen vill jag därför se som en kritik av eller en reflektion över den redan givna reflektionen, alltså en form av självkritik, en kritik som inte bara behöver stanna vid subjektets ifrågasättande av sina egna förutsättningar för kunskap, utan som också kan betyda ett ifrågasättande av hela kunskapstraditioner och -perspektiv, något som vi finner i mycket av dagens kritik, exempelvis inom postkolonial teori, poststrukturalism eller dekonstruktion, men också inom andra riktningar som exempelvis hermeneutik. Positionen, representationen och presentationen kan alltså analyseras och kritiseras och därmed förändras. Därmed kan också arkeologins existentiella möjlighet tydliggöras och kritiseras för att sedan omdanas i en annan riktning.

8. Sammanfattning

Vi har alltså sett att arkeologins utsagor enbart är meningsfulla i samtiden, eftersom de givetvis inte kan ha någon som helst betydelse för de människor som levde förr. Utsagorna om hur de var förr har en existentiell klangbotten för oss som lever nu, en klangbotten som inte är oproblematiserad eftersom dessa narrativ på många sätt återkopplar till en existentiell relation mellan samtidens människor och kulturmiljön. På så sätt skapas uppfattningen att begreppet *kulturmiljö* är liktydigt med begrepp som *vårt* eller *vårt vara*. Det är således uppenbart att arkeologin har en existentiell mening, men det är lika tydligt att denna mening eller möjlighet sällan uttrycks explicit eller för den delen analyseras. För att åskådliggöra den existentiella meningen och möjligheten måste vi därför bli mer kritiska mot vad det är vi representerar genom våra presentationer. Genom kritiken kan vi klarlägga vår position och därmed lyfta fram och kritiskt belysa de arkeologiska utsagornas existentiella relevans. Det kan exempelvis handla om att ifrågasätta vissa narrativ som uttrycker dubiösa existentiella aspekter likaväl som de kan handla om att tydliggöra sådana perspektiv som skapar en dialog mellan oss idag levande människor.

Syftet med ILU: s undersökning har varit att tydliggöra vilka som läser vad inom kulturmiljöfältet. I rapporten får vi kännedom om vilka som läser ett ämne som arkeologi. Det framgår att det handlar om en grupp människor, som i metaforiska termer kan beskrivas som *läraryrken*. Dessa personer är situerade i samhället på ett för dem specifikt sätt. Det här visar på svårigheten att förändra ett *fält* av exempelvis arkeologins natur. Det *kapital* som fältet genererar och det anseende som det för med sig skapar en anda av *privatism* och slutenhet. Givetvis har andan och traditionen en stark påverkan på aktörernas existentiella situation och identitet och följaktligen blir en allt för långt gången kritik en kritik mot representationen och presentationen och mot identiteten och tillvaron.

För att vi skall förstå hur det är att vara människa och hur vi skaffar kunskap måste vi reflektera, inte bara över vår position utan också över vad våra tankar och vår kunskap egentligen betyder, vilket med andra ord betyder att vi måste ha kännedom om våra representationer och presentationer. En sådan form av kritisk reflektion ser vi inom riktningar som postkolonial teori, poststrukturalism, dekonstruktion och hermeneutik och vi kan dra nytta av dessa kritiskt reflekterande riktningar för att komma åt och tydliggöra arkeologins existentiella möjlighet, men också dess problematiska dubbelhet, det vill säga dess förmåga att betona ett existentiellt betingat Vi.

När en undersökning genomförs, som i fallet med ILU: s studie, finner vi alltså att en viss grupp människor, med en viss tanke- och kunskapstradition, finner en existentiell klangbotten i det arkeologiska projektet eller fältet. Just därför är de beredda att försvara fältet mot yttre och inre kritik. Konsekvensen av försvaret blir att den existentiella problematiken begränsas och kringgärdas. Reflektionen över reflektionen ifrågasätts, det vill säga man accepterar ingen reflektiv kritik. Ett *Vi* skapas, som tydligt definierar sig i relation till omvärldens *De* eller *Dom*. Vi ska se mer av den problematiken här nedan, men det kan redan här slås fast att den beskrivna ordningen på ett sätt utgör en möjlighet i existentiell mening, samtidigt som den också tydligt visar vilka komplexa strukturer som måste dekonstrueras för att denna möjlighet skall kunna förverkligas. Vill vi utveckla arkeologins existentiella möjlighet måste de strukturer, eller konstruktioner, om man så vill, som hämmar en sådan utveckling dekonstrueras. Skall en sådan dekonstruktion genomföras måste vi reflektera över reflektionerna, positionerna, representationen och presentationen. Vi måste alltså närma oss frågan om varat, eller tydligare uttryckt frågan om hur detta varandes vara är bestämt.

9. Kulturmiljölagen

Jag betraktar kulturmiljölagen som det yttersta belägget för fältet och dess aktörer. Lagen utgör ett dokument eller en presentation, som de som är verksamma med kulturmiljöfrågor representerar. Som bekant är tar arkeologiska frågor en stor del av lagen i anspråk och kulturmiljölagen är alltför genomarbetad och omfattande för att enbart utgöra en lag. Snarare handlar det ett dokument som i detalj beskriver hur vi ska förhålla oss till arkeologiska lämningar eller andra historiska lämningar.

Kulturmiljölagen är en sorts struktur, som på många sätt beskriver fältet, dess aktörer och dessa aktörers förehavanden. Därmed blir en dekonstruktion av KML också en möjlig väg att öppna upp arkeologin för den existentiella analysen.

Kulturmiljön, där de arkeologiska lämningarna ingår, har som bekant ett starkt skydd i Kulturmiljölagen. Så här säger Derrida om lagarna i sin skrift *Lagens Kraft*: ”Lagarna är inte sanna för att de är lagar. Man lyder dem inte därför att de är lagar, utan därför att de har auktoritet” (Derrida 2005:18). Han fortsätter och konstaterar att lagarnas kraft ligger i den tilltro vi har till dem. I samma text understryker han att en forskning av dekonstruktiv typ kulminerar i problematiken om lag, rätt och rättvisa. Frågeställningen rör rättens, moralens och politikens fundament (2005:13). Kant menade, genom det så kallade kategoriska imperativet, att vi ska handla på ett sådant sätt att våra handlingar kan upphöjas till allmän lag, det vill säga att våra handlingar måste vara universella. Våra lagar kan alltså uppfattas som allmängiltiga och universella och därmed som oantastbara och således omöjliga att diskutera eller kritisera. Jag vill redan här slå fast att en sådan syn på det juridiska systemet ifrågasätts av Derrida och inom exempelvis postkolonial teori.

För Derrida kan rättvisa i egentlig mening inte finnas. Vi har rätten eftersom rättvisan inte är möjlig. Å andra sidan är rätten inte möjlig utan rättvisan. Genom att rätten är konstruktibel är den också dekonstruktibel, menar Derrida.

Med denna inledning vill jag understryka två saker. För det första att det är en grov missuppfattning att dekonstruktionen skapar ett ansvarslöst tomrum som ligger öppet för relativism och naiv nihilism. Snarare är det precis tvärtom.

Dekonstruktionen öppnar för reflektion och ansvar och ställer oerhörda krav på oss. För det andra vill jag med denna inledning peka på vikten av att vi genomför en dekonstruktion av KML. Jag kommer inte att granska alla paragrafer i lagen utan enbart uppehålla mig vid frågor som är relevanta för den diskussion som förs här.

Innan jag går vidare vill jag passa på att hänvisa till *UNDP: s Human Development Report 2004*. I rapporten understryks det att multikulturella perspektiv kräver att vi betraktar *rätten* på ett nytt sätt (s. 37). Så här skriver man bland annat:

In many multicultural societies indigenous people and people from other cultural groups have pressed for recognition of their traditional legal systems to gain access to justice. For example, the Maya in Guatemala suffered centuries of oppression, and the state legal system became part of their oppression. The communities lost faith in the state system of rule of law, because it did not secure justice and because it was not embedded in the society and its values.

Här används ordet *justice*, men som vi ser föregås det av *the state system of rule of law*. Det är också just det som Derrida understryker, alltså att rättvisa är något som är

beroende av det juridiska systemet och, vilket Maya-fallet är ett bra exempel på, det juridiska systemet är konstruktibelt. Det juridiska systemet är beroende av tilltro, något inte Maya-folket har och tilltro är i sin tur relaterat till vår upplevelse av att bli rättvist behandlade av det juridiska systemet. Det är orättvist att döma någon som inte förstår sina rättigheter, påpekar Derrida (2005: 26). Lagarna måste alltså förstås, vilket inte enbart understryker att man måste förstå det språk som man talar i ett specifikt land, utan man måste också förstå *koderna*, eftersom lagarna på många sätt tolkar samhällsmoralen och kodifierar den. Alltså är *lagen* dekonstruktibel och det gäller även för KML. Den lagen avslöjar på många sätt hur vi ser på *vår* forntid och hur vi vill organisera *vårt* förhållande till historien. Om vi vill nå en existentiell klangbotten i en framtida arkeologi och inte minst en existentiell klangbotten som utgår från varats position, reflektion och ansvar behöver vi också analysera och diskutera KML. Det är inte minst viktigt mot bakgrund av dagens multikulturella krav, tankar kring hållbar utveckling och demokratifrågor, krav som ifrågasätter den existentiell essentialismen.

10. Den nationella angelägenheten

Kulturell mångfald är ett återkommande tema i dagens nationella och internationella skrivelser. Men initialt i KML hävdas det att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Dessa inledande rader i KML pekar alltså i en annan riktning. Orden *nationell* och *vår* antyder att det handlar om det svenska. Med *nationell* menar jag nationell särart, nationell identitet etc, det vill säga något essentiellt.

Det nationella är något man samlas under medan nation mer syftar på faktiska gränser och inte i lika hög grad på en förstådd identitet. Inom den postkoloniala teorin har frågan om nationen och nationell identitet analyserats ingående. Nationen är inget naturtillstånd utan en *konstruktion*. Myten om den nationella tillhörigheten maskeras genom ideologi, historia, enhetlighet, nationell identitet etc. På så sätt skapas homogeniserande begrepp om nationella traditioner. Sådana homogeniserande markörer misslyckas kapitalt med att representera en nations verkliga mångfald. Istället kommer de att representera de i samhället dominerande krafterna. Den nationella konstruktionen blir på så sätt en kraftfull maktfaktor inom den moderna samhällsordningen. Att så är fallet understryks vidare av det faktum att myten om nationens traditioner har skapats, inte bara för att legitimisera en generell idé om *en* social grupp och *ett* folk, utan också i syfte att konstruera en nationalstat. Inom ramarna för nationalstaten används sedan maktapparaten, alltså militären, polisen,

juridiken, religionen, utbildningssystemet och de politiska organisationerna, för att underblåsa och lägga fast idén om att nationen är en *naturlig* enhet med en homogen historia och kultur. Genom att nationen är konstruktibel är den alltså dekonstruktibel, för att här något parafasera Derrida och det är just vad den postkoloniala teorin ägnar sig åt (se Ashcroft m.fl. 2001:150).

Jag vill därmed sätta ett likhetstecken mellan svenskt och nationellt. Kopplingen mellan begreppen finner jag i frasen ”vår kulturmiljö”, det vill säga den svenska kulturmiljön, vilket även understryker att det inte handlar om ett internationellt eller globalt fenomen och således inte primärt om en angelägenhet för hela mänskligheten. Ytterligare belägg för att det rör sig om det svenska finner vi i ordet kulturmiljö. I KMLs andra kapitel, som alltså behandlar fornminnen, ges den arkeologiska definitionen av begreppet kulturmiljö: ”Fasta fornlämningar är följande lämningar efter människors verksamhet under forna tider...Fasta fornlämningar är också naturbildningar till vilka ålderdomliga bruk...är knutna...Till en fast fornlämning hör ett så stort område...som behövs för att bevara fornlämningen...” (KML 2 kap. 1 § och 2 §). Denna definition av kulturmiljön uttrycker föga i historisk mening, bortsett från det faktum att den bygger på en *historisk tradition*, utan pekar ut företeelser i det nutida rummet, det vill säga att definitionen avgränsar och definierar sådant som finns här och nu. Med historisk tradition menar jag ett *överlämnande* över tid. Traditioner kan handla om mycket, det kan röra sig om tankesätt, texter, arbetsformer, gemenskapsstrukturer eller till och med redskap. Sådana faktorer är betecknande för traditionen. En tradition är alltså en form av socialt arv som överlämnas från generation till generation. Definitionen av fasta fornlämningar är en sådan tradition. Det är alltså en nationell angelägenhet att denna tradition skyddas, det vill säga att det ligger i den, som vi sett, konstruerade nationens intresse att vårt sätt att traditionsenligt förhålla oss till fornlämningarna vårdas och skyddas och det ligger givetvis i ”fältets” intresse att så också sker.

11. Kulturmiljöbegreppet

Mot ovanstående bakgrund kan det vara på plats att närmare granska ordet kulturmiljö. Kultur betyder odling eller bildning, men vi kan även tala om högre andliga upplevelser. Det betyder således att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda denna odling eller bildning. Kulturmiljön är därför en fråga om den nationella odlings- och bildningshistorien. Begreppet miljö härstammar i sin tur från franskan och betyder ”mitt”, i meningen i mitten av något och har sin etymologiska bakgrund i latinets *me'dius lo'cus*, betydande *i mitten befintligt ställe*.

De definitioner som jag presenterar här kanske inte riktigt stämmer överens med hur många vill definiera begreppen. Jag menar dock att om vi skall försöka oss på att hitta en ingång till en diskussion om arkeologins existentiella möjlighet så behöver vi också en definition av begreppet *kulturmiljö*, en definition som inte bara visar på kulturmiljöns presentation utan som också visar att den har ett existentiellt värde, det vill säga dess representation, i den meningen att den utgör något som vi samlas kring och som vi vill skydda och vårda.

Vi har följaktligen att göra med ett i mitten befintligt ställe, eller ett fenomen som befinner sig i mitten av det nationella. Detta fenomen eller denna företeelse har att göra med odling, bildning och andlig upplevelse och skall skyddas från sin omgivning och vårdas av nationen.³ Eftersom fenomenet är inringat av nationen är det aktiviteter inom ramen för nationen som hotar det.⁴ Hotet kommer alltså från oss inom nationen boende svenskar genom att vi aktivt verkar inom nationen.

Genom våra moderna aktiviteter utgör vi alltså ett hot mot vår egen bildnings- och odlingshistoria och därmed hotar *vi* vår egen historiska identitet. Det *Vi* som är hotat är synonymt med kulturmiljön, det vill säga att kulturmiljön både representerar oss och presenterar oss. Om vi inte skyddar kulturmiljön kommer vi därför att skada oss själva. Försvinner kulturmiljön finns alltså risk att vi hamnar i villrådighet.

Att kulturmiljön har en existentiell klangbotten kan knappast uttryckas klarar än så. Det innebär vidare att kulturmiljön är en företeelse som vi hotar, men som samtidigt är immanent i vår själsliga bildning, i den identitet som vi förkroppsligar. Det betyder att det som gjordes förr, alltså allt det som ingår i kulturmiljön, utgör en själslig del inom oss och en fysisk påminnelse utanför oss om vilka vi är i en tid som hela tiden tycks sträva mot att förändra oss till något annat. För att förstå betydelsen av kulturmiljön måste man också förstå dess koppling till det själsliga i själva odlings- och bildningshistorien. I och med det kan talet en om nationell angelägenhet och vår inte tolkas på ett annat sätt än att det i essentiell mening handlar om svenskhet och det svenska. På så sätt definierar och betecknar kulturmiljön oss, eller ett *Vi*, genom att i en ny, dynamisk och omtumlande tid utgöra det som är betecknande för det svenska. Kulturmiljön blir på så sätt betecknande, eller ett uttryck för en tradition, vilket är ett typiskt uttryck för essentialism, samtidigt som kulturmiljön är ett tecken för denna tradition. Kulturmiljön, eller närmare bestämt de fenomen som bildar kulturmiljön, är tecken för en tradition, de är alltså tecknande, det vill säga bildliga, men de är också rent fysiska uttryck för denna tradition.

³ När vi skapar ett natur- eller kulturreservat är det ju inte omgivningen vi vill skydda, utan det som befinner sig inom reservatets gränser.

⁴ Till detta bör klimatfrågan kunna föras, ett hot som har global bakgrund.

Kulturmiljön symboliserar, eller signalerar, ett tänkesätt. Den är betecknande för detta tänkesätt. Det går alltså, vilket jag också påpekade i den inledande sammanfattningen, att beskriva kulturmiljön som en sorts *text*, i vilken vi har skrivit in oss och ur vilken vi kan utläsa oss. Kulturmiljön är en företeelse som vi konstruerat med det uttalade syftet att den skall representera och presentera oss, eller detta Vi. Kulturmiljön är således en konstruktion som är både betecknande för det svenska och betecknar det svenska. Därför är det en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö.

12. Kulturmiljön och den strukturella rasismen

Masoud Kamali är tillsammans med Paulina de los Reyes ansvarig för en utredning *Bortom Vi och Dom* (SOU 2005:41)⁵ som behandlar den strukturella rasismen i Sverige. Kamali och de los Reyes har låtit ett flertal olika skribenter reflektera kring den strukturella rasismen, inte bara i Sverige utan även på den internationella arenan. De olika artiklarna i utredningen visar hur de nationella institutionerna, oberoende om det rör sig om privata företag eller offentliga verksamhetsområden, byggs upp och organiseras kring ett visst perspektiv och ett visst system, som för det mesta indirekt missgynnar människor med annan kulturell bakgrund än den rådande. *De andra* är och förblir, inte enbart de andra, utan de tillåts aldrig vara något annat än de andra. De måste tas om hand eller göras om till riktiga svenskar, något som är så gott som omöjligt eftersom systemens strukturer inte är öppna för det andra och det annorlunda. Kamals och de los Reyes utredning berör inte kulturmiljön, vilket förstås är en brist. Men det är tydligt att kulturmiljön, såsom den definieras i KML, är ett kulturhistoriskt värn som skall värnas i en dynamisk tid. Det är alltså stor risk att även kulturmiljöpolicen spär på den strukturella rasismen. Det är ett marginellt problem för oss svenskar att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö, eftersom den är vår av själ och hjärta, den är helt enkelt av existentiell betydelse för oss. Kulturmiljön är en del av den nationella konstruktionen, men den är inte en del av hela det svenska folkets själ och hjärta eftersom den bildning, odling och andlighet som den betecknar inte med automatik också är betecknande för människor som har flyttat till Sverige från andra länder.

⁵ Kamali, M. & de los Ryes, P. 2005. (Red.). *Bortom Vi och Dom*. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm 2005. Statens offentliga utredningar SOU 2005:41

13. En neutral kulturmiljö?

Det finns inget som direkt understryker att det skulle ligga i nationens intresse att kulturmiljön inte skadas. Varför skulle en kulturmiljö som både betecknar och är betecknade för svenskhet vara till gagn för en nation som eftersträvar ett, som det heter, mångkulturellt samhälle? Det mångkulturella perspektivet innebär ju att vi eftersträvar en acceptans för en mångfald av odling, bildning och andlig upplevelse, det vill säga att vi eftersträvar ett samhälle där människor ger uttryck för en mångfald av odling, bildning och andliga upplevelser och därmed både uttrycker och reflekterar över en mångfald av perspektiv på existensen.

Multivokalitet eller multikulturalitet är två begrepp att ta fasta på. Låt mig dock redan här slå fast att orden inte är oproblematiska. En fråga som alltid måste ställas är vem det är som uttalar dessa ord och vem eller vilka det är som vill genomdriva en samhällsförändring i en sådan riktning. Vidare måste vi fråga oss vad *multi* i praktiken egentligen innebär. Själva ordet betyder ju som bekant mångfaldig. Multivokalitet innebär alltså de mångfaldiga rösterna och multikulturalitet betyder de många kulturerna i meningen bildning, odling och andlig upplevelse. De många rösterna ger alltså uttryck för en mångfald av perspektiv på bildning, odling och andlig upplevelse, det vill säga på existensen. Men här föreligger samtidigt alltid en risk att vissa perspektiv betraktas som mer sanna, mer moraliska och framför allt mer civiliserade än andra. Det finns alltså alltid en påtaglig risk att multikulturalitet spär på en strukturell rasism.

Förutom de frågor jag reste kring begreppen alldeles nyss finns ytterligare problem att beakta. Vi måste vara uppmärksamma på uttryck för *essentialism* och *ethnicitet*. Essens betyder det innersta, exempelvis bildningens eller odlingens innersta väsen, det vill säga att man uppfattar exempelvis kulturmiljön som en naturgiven kärna, ett av naturen givet kulturellt väsen, som är knuten till en etnisk grupp. De initiala raderna i KML ger uttryck för en sådan essentialism och essentialistiska eller foundationalistiska förklaringar förekommer regelbundet när kultur kommer på tal, inte minst när det handlar om så kallade invandrarfrågor. Essentialismen polariserar i etniska termer och skapar förutsättningen för ett Vi-Dom-förhållande.

Samtidigt föreligger alltid risken för en hegemonisk homogenitet. Detta problem löses inte genom interkulturalitet, eftersom ett interkulturellt möte kommer att ta form mellan essentiellt definierade grupper. Multi-begreppen är därför egentligen enbart teoretiska begrepp för att analysera och dela upp en förment homogenitet och borde i ett öppet samhälle ha spelat ut sin roll. Begreppen multivokalitet, multikulturalitet och mångfald blir, när de realiseras, mycket lätt verktyg i händerna

på *makten* och begrepp som enkelt kan användas för att undvika svårare problem, som exempelvis sociala och ekonomiska problem.

Det finns alltså en risk att KML, samt sådan verksamhet som explicit bygger på lagen, faktiskt motverkar mångfald. Att det är så skulle kunna motsägas genom hävdandet att det finns sakliga, det vill säga objektivt neutrala medel, för skydd och vård av kulturmiljön, exempelvis dokumentation och konservering. (Jag tog upp ett exempel på detta problem i avsnittet om positionen.) Neutraliteten skulle därmed göra kulturmiljön essentiellt stabil, det vill säga att den är stabil till sitt väsen. Vem som helst som sedan önskar kan tolka den efter eget huvud och skapa sin egen berättelse. Men så förhåller det sig inte. För det första är de arkeologiska narrativen hårt styrda och reglerade, både utifrån KML men också utifrån utbildningssystemet. För det andra är dokumentation allt annat än en neutral aktivitet. För det tredje har inte ett föremål eller ett fenomen en mening i sig själv, vilket vi alltså sett Kant slå fast.

Frågan som måste ställas är vad det är vi befäster i och med att vi dokumenterar och konserverar. Här kan det vara på plats att återropa hermeneutiken som inte uppfattar en åtskillnad mellan känsla och förnuft, eller mellan fakta och värderingar (Andersson 1979: 59ff.). Detta understryks ytterligare av den italienska hermeneutikern Gianni Vattimo som påpekar att det finns ingen sanningserfarenhet alls om det inte är en tolkningsakt (Vattimo 1997: 17). Således utgör dokumentationen, liksom själva värnandet och vårdandet, en av flera möjliga tolkningsakter. Dokumentationen, vårdandet och värnandet är alltså delar av ett större tolkningsfält. Dessa aktiviteter ingår i ett system som positionerar kulturmiljön och fornminnena som ett essentiellt centrum vars själva essens är relaterat till vår uppfattning om nationens bildnings- och odlingshistoria. När vi skyddar vår kulturmiljö, skyddar vi alltså oss själva och vår nuvarande existens mot omvärldens dynamik. Konsekvensen blir att vi konstruerar ett exkluderande Vi-Dom-perspektiv.

14. Dokumentation av fornlämningar – Vi och Dom

I KML (2 kap. 13 §) talas det om dokumentation av fornlämningar och om att ta till vara fornfynd. Denna paragraf måste läsas i relation till det som hävdas initialt i KML, alltså skydd och vård av kulturmiljön. Som vi sett handlar det inte om en neutral verksamhet, utan snarare om en aktivitet som ytterst har till uppgift att vidmakthålla en ordning som både betecknar det svenska och är betecknande för svenskhet i en konstruerad essentiell kulturell mening, alltså i meningen bildnings- och odlingshistoria. Dokumentationen och omhändertagandet måste nämligen

rättfärdigas mot en fond, eller en förståelsehorisont, som i detta fall utgörs av en underliggande idé om vår kulturhistoria, en idé som projiceras in i de kulturhistoriska fenomenen och som de därefter betecknar. Dokumentationen och omhändertagandet upprätthåller ett implicit kulturhistoriskt narrativ, ett narrativ som berättar om den svenska odlings- och bildningshistorien, det vill säga ett ledande Vi: s historia. Dokumentationen skapar en ram för, eller en bild av ett givet neutralt och tidslöst tillstånd, som alltså hänvisar till eller förhåller sig till ett ”Vi”, ett vi som dokumenterar kulturmiljön.

de los Reyes och Kamali beskriver i sin artikel *Teoretiska reflektioner om makt. Integration och strukturell diskriminering* ett integrationstänkande som bygger på två fördefinierade och hierarkiskt rangordnade kategorier: ett ”vi” och ett ”de” (2005:7). De fortsätter och konstaterar:

När en idealtypisk svenskhet fixeras som skillnadsmarkör är det således inte bara en fråga om exkludering av den invandrande befolkningen och deras barn, det är även ett led i reproduktionen av ett ”vi” som är överlägset på ett nationellt plan i förhållande till de främmande andra (2005:10).

De los Reyes och Kamali talar alltså om *ett nationellt plan*. ”Vi”-problematiken berörs också återkommande och i förhållande till begreppet *nationell*. Författarna konstaterar:

Idén om den nationella gemenskapen inbegriper ett antagande om svenskhet som tidlös och essentiell, rubbad endast av ”de andras” närvaro i det svenska sociala rummet, en närvaro som allt mer kommit att associeras med problem och konflikter; med hot mot själva svenskheten (2005:13).

Just denna tidlöshet och essentiella aspekt ligger till grund för dokumentationen, fyndhanteringen och konserveringen. Dokumentationen, magasineringen och konserveringen av fynd förankrar historien i framtiden och låser fast narrativen och de historiska perspektiven inom vissa givna ramar. Det är också syftet med KML. Lagen har alltså till uppgift att fungera som en existentiell bekräftelse på den essentiella svenskheten, i historisk mening, på ett sätt som positionerar det svenska i förhållande till det andra och de andras närvaro. Den *nationella angelägenheten* och begreppet *vår* betyder i det här fallet ett existentiellt Vi, vi som är svenskar.

15. Det framställande narrativet

Tanken med anslaget i KML skulle alltså vara att skydda det svenska genom att skydda svenskhetens historia, en historia som narrativ, som en identitetsskapande berättelse, materialiserad i fornlämningar och fornfynd, eller i andra materiella eller

immateriella fenomen. När vi närmar oss de skyddade och vårdade fornlämningarna och fornfynden bekräftas vår identitet genom att vi når en *andlig* upplevelse av vår bildnings- eller odlingshistoria. Denna historia är, tycks vi mena, på förhand inskriven i fenomenen och den bevaras genom dokumentationsförfarandet och omhändertagandet av fornfynden. Det verkar som vi menar att gamla historier är knutna till de historiska lämningarna och vi tycks uppfatta det gamla historiska fenomenet som en form av behållare för dessa forntida narrativ, berättelser som samtidigt på något outgrundligt sätt finns lagrade i oss. Därigenom förekommer en förutbestämd koppling mellan oss nu levande människor och det gamla, det finns en existentiell och livsuppehållande relation mellan oss idag och de som levde förr. Vi tycks liksom tänka att eftersom berättelserna kommer ur människor måste dessa fynd från förr innehålla det forntida livet som narrativ materialiserat i själva fenomenet. När vi dokumenterar, konserverar och magasinerar fynd bevarar vi samtidigt det forntida livet och de forntida berättelserna för framtida svenskar att förhålla sig till, tycks vi alltså mena. På så sätt skapas den tidlöshet och det essentialistiska perspektiv som de los Reyes och Kamali talar om.

För att vi skall kunna koppla samman denna implicita historia med kulturmiljön och fornfynden måste vi således ha med oss en berättelse. Det måste finnas ett narrativ som vi både kan överföra till kulturmiljön och också väcka till liv i själva kulturmiljön. Den transcendentala aspekten som här kommer till uttryck är givetvis en metafysisk konstruktion. Till följd därav hänvisar alltså dokumentationen, vården, skyddet och omhändertagandet av fynden tillbaka till en befintlig historia, det vill säga själva berättelsen om vår bildning och odling, ett narrativ som påbörjades redan under 1800-talet. Det är i detta nationalstatsbyggande sekel som narrativet har sina rötter och inte i fornlämningarna eller fornfynden och det är där vi finner utgångspunkten för de aktiviteter och narrativ som KML befäster. Därmed läggs ytterligare en nivå till kulturmiljöbegreppet, nämligen det *narrativ* som återberättar, rekapitulerar det svunna och framställer det framför oss. För arkeologins vidkommande är det framför allt på universitet och högskolor som detta narrativ vårdas och det vårdas av en grupp människor, som enligt ILU: s studie kan beskrivas som ”läraryrket”, det vill säga människor med ett specifikt bildningsideal. Men narrativet vårdas också i media.

16. Master Narratives

de los Reyes och Kamali talar om *master narratives*. Sådana berättelser harmoniserar med den sociala verkligheten, menar de. När rasistiska diskurser inte längre accepteras som *master narratives* ersätts de av andra narrativ med mer förskönande begrepp och ofta är de nya narrativen sanktionerade av den vetenskapliga och politiska retoriken. Det kan exempelvis handla mångkulturalism, integration eller mångfald, alltså sådana begrepp som jag tidigare nämnt och också understrukit faran med. Den kulturella olikheten får närmast en axiomatisk karaktär och den diskursiva åtskillnaden mellan ”vi” och ”dem” bidrar till att bevara de rådande maktstrukturerna (de los Reyes & Kamali 2005:16f).

Det rasistiska förhållandet mellan vi och de skapar en hierarkisk ordning. Ett vi i ett *de* eller ett *de* i ett *vi* förvandlar emellertid alla till *de samma*. Det är ju också syftet med integrationspolitiken. Men de som ska vara integrerade enligt retoriken, diskrimineras av andra skäl, som exempelvis namn eller hudfärg. Integration handlar i stor utsträckning om *det samma* som den politiska agendan vilket betyder att *de* måste bli som *vi*, vilket är så gott som omöjligt. *Multi-begreppen* kan användas för att skapa en skillnad som leder till ett hierarkiskt förhållande mellan *vi* och *de*, bland annat genom skillnaderna exotiserar. I båda dessa fall bibehåller det ledande Vi: et sin position i samhället.

Vad som krävs här är egentligen en diskussion om etik och det är intressant att notera att man i UNDP: s *Human Development Report 2004* tydligt påpekar att ”Promoting cultural liberty requires recognizing differences in identity” (s. 36). Här konstateras vidare att ”New approaches are needed that integrate multicultural policies into human development strategies” (s. 36). I rapporten fastställs också att kulturell frihet och mänsklig utveckling kräver att individer har lika stor rätt att bibehålla sin identitet som att förändra den. Det krävs alltså en etisk diskussion om den enskildes rättigheter. För att något sådant skall ske menar man i rapporten att multikulturella perspektiv bör integreras i utvecklingsstrategierna (s. 37). I rapporten betonas, vilket vi sett, att multikulturella perspektiv kräver att vi betraktar *rättvisa* på ett nytt sätt (s. 37). Rättvisefrågan har jag redan diskuterat. Vidare framhålls att det är få länder i världen som har utarbetat politiska och multikulturella strategier, att både filosofer och statsvetare stundom har ifrågasatt om multikulturalism är förenligt med demokrati samt att många länder direkt har motarbetat multikulturella frågor (s. 38).

Det är alltså uppenbart att multikulturella perspektiv är avgörande för ett lands utveckling, men att det samtidigt pågår en normaliseringsprocess i många länder samt

att multikulturella perspektiv kan missbrukas och ytterligare förstärka makten för de ledande grupperna i ett samhälle, vilket de los Reyes och Kamalis utredning visar.

Det skenbart neutrala anslaget i KML, genom betoningen på dokumentation och fyndomhändertagande, bidrar till att vissa strukturer befästs. Dessa strukturer är förvisso av existentiell betydelse, men enbart för en viss grupp. Eftersom dokumentationen hänvisar till ett narrativ, ett *Master Narrative* skulle vi möjligen kunna hävda, ett narrativ om den svenska bildningen och odlingen, ett narrativ av arten en högre andlig upplevelse, ett narrativ om och för den svenska nationen, kommer dokumentationsförfarandet och fyndomhändertagandet att underblåsa narrativet, befästa det och verkställa det samtidigt som det tryggar *Vi:ets* existentiella hegemoni.

17. Kulturminnesvård

Jacques Derrida menar alltså att dekonstruktionen är rättvisan, vilket givetvis är att djärvt påpekande, som vi måste granska närmare. Så här skriver Derrida: ”Rättvisan i sig, om någon sådan finns, utom eller bortom rätten, är inte dekonstruktibel. Det är inte heller själva dekonstruktionen i sig, om något sådant existerar. *Dekonstruktionen är rättvisan*” (2005:22). Derrida är alltså tveksam till att rättvisan kan finnas i sig självt och bortom rätten. Inte heller tror han att dekonstruktionen på något sätt finns i sig. Det skall alltså till något här, nämligen den reflekterande (dekonstruerande) människan:

Det är för övrigt normalt, förutsägbart och önskvärt att forskning av dekonstruktiv typ kulminerar i problematiken om lag, rätt och rättvisa... En dekonstruktiv frågeställning som börjar...med att destabilisera eller komplicera motsättningarna mellan *nómos* och *fysis*, mellan *thésis* och *fysis* – det vill säga mellan lagen, konventionen, institutionen å ena sidan, och å den andra sidan naturen med alla de motsättningar som den bestämmer, till exempel...den mellan den positiva och naturliga rätten...; en dekonstruktiv frågeställning som börjar...med att destabilisera, komplicera eller lyfta fram det paradoxala i värden som det egna, egendom och den egentliga tillhörigheten i alla deras register, värden som subjektet och därmed det ansvarande subjektet, det rättsliga och moraliska subjektet, den juridiska eller moraliska personen, som intentionaliteten, etc. och allt som följer därpå, en sådan dekonstruktiv frågeställning är fullt och fast en frågeställning om rätten och rättvisan. En frågeställning som rör rättens, moralens och politikens fundament (Derrida 2005:13).

Det handlar alltså om att destabilisera, komplicera och synliggöra frågor som vi tar för givna. Men det är *inte* en fråga om att relativisera, som många gärna vill få det till, utan om att upplysa om våra sätt att konstruera värden för att därmed helt enkelt utmana till ett omtänkande och i förlängningen en förbättring. Här tillskriver jag

Derrida upplysningstanken, vilket kanske inte är en alldeles korrekt beskrivning, men dekonstruktionen leder till reflektion och analys av positioner, till självkritik och därmed till nya ståndpunkter, tankar och idéer som kommer inifrån det reflekterande jaget i mötet med andra reflekterande "jag" och i den värld vi lever i.

Dekonstruktionen är ingen metod i gängse mening, utan skall snarare försåts som ett förhållningssätt.

Derrida tar också upp ansvarsfrågan. Han menar att det handlar om ett ansvar inför själva begreppet om ansvar, det ansvar som styr riktigheten och rättvisan i våra handlingar och i våra teoretiska, praktiska och etisk-politiska beslut.

Ansvarsbegreppet är oskiljaktigt ifrån en mängd begrepp som alla på något sätt är sammanlänkade. Det rör sig om begrepp som egendom, intentionalitet, vilja, frihet, medvetande, självmedvetande, subjekt, jag, person, kollektiv, beslut och med flera liknande begrepp (Derrida 2005:29). Är man skeptisk till dekonstruktionen frågar man sig gärna vad vi får i stället för dessa destabiliserade och upplösta begrepp, det vill säga att om vi inte har stabila och essentiella begrepp och verksamheter, perspektiv och kunskaper vad får vi då för värld? Derridas svar är att det är här ansvaret träder in och blir synligt, vilket återigen visar att det i dekonstruktionens spår följer ett ansvar. När dekonstruktionen skett uppstår för ett ögonblick en ovisshet, som inte får täckas av dogmatiska lösningar, utan som *enbart* kan fyllas genom ansvaret för konsekvensen av destabiliseringen. Vi måste alltså se oss om efter nya positioner och här öppnar sig dörren för en diskussion om exempelvis rätten och rättvisan.

Vi har sett i den rapport som presenterades av ILU att majoriteten av alla dem som läser arkeologi vid våra universitet och högskolor kan beskrivas som *läraryrken*. Den kunskap, de perspektiv, tankar och idéer som dessa studenter har i bagaget och som de sedan på många sätt får bekräftat på universitet och högskolor *representerar* ett i mitten befintligt perspektiv, det vill säga en världsbild som är djupt rotad i det svenska samhället. Dessa *läraryrken* och den moral och de perspektiv som de förfäktar och som de hela tiden får bekräftad har i sin förlängning en lag knuten till sig, en lag som är till för bekräftandet av ett i mitten existerande essens, det vill säga kulturmiljön. Det är mot den bakgrunden inte konstigt att utredningen

Uppdragsarkeologi i tiden (SOU 2005:80) slår fast:

Utredningen har funnit att det uppdragsarkeologiska systemet inte fullt ut fungerar som avsett. Detta beror *i grunden inte på brister i gällande lagstiftning* utan istället på otydligheter i roll- och ansvarsfördelningen, mångtydiga uttalanden från regering och riksdag samt på hur berörda parter i praktiken utför sina uppgifter. Bland annat har traditionella inställningar och arbetssätt starkt inflytande över hur berörda myndigheter m.fl. agerar (min kursivering)

I grunden är det alltså inte fel på lagen. Det intressanta med KML är att det inte egentligen inte enbart handlar om en lag utan snarare om ett handlingsdirektiv. Det handlar helt enkelt om en förordning, ett påbud eller en bestämmelse. KML beskriver nämligen ganska detaljerat vad vi ska göra om vi av något skäl måste skada det som är skyddsvärt. Det finns alltså en anvisning, ett rättesnöre, inskrivet i lagen, som reglerar hur vi skall handla i framtiden, det vill säga att en på förhand formulerad struktur överförs på framtiden och framtidens handlingsutrymme blir därmed låst inom denna struktur. Här handlar det alltså om *lagens kraft* att, som Derrida påpekar, skapa en form av mystisk kraft, som kan både väcka vår tilltro men samtidigt också bestraffa oss om vi bryter med lagen och därmed bryter med vår egen tilltro till den. Vidare handlar det om att förankra *lagens kraft* i ett instrument som kan verkställa bestraffningen, ett instrument som måste vara i händerna på dem som har auktoritet i samhället. Ur ett mycket konkret svenskt perspektiv rör det sig här om nihilism. Lagen har ju inget stöd hos Gud eller i något annat metafysiskt värde utan den är en produkt av den svenska pragmatiska demokratin. Just demokratibegreppet och tilltron ger lagen dess framtida kraft och det är här som frågan om vårt nationella arv kommer in i bilden. Eftersom det rör sig om vårt nationella arv knyter vi genom KML oss själva till oss själva, det vill säga att vi genom KML knyter ihop oss själva med strukturer som vi vill ska vara representativa för oss och ”Det är här som diskursen möter sin gräns: i sig själv, inom sin egen performativa makt” (Derrida 2005:21), det vill säga att vi verkställer det vi yttrar, eller och om man så vill, vi representerar det vi presenterar.

På så sätt utgör KML, genom sitt yttrande, också ett verkställande och själva den diskurs som mynnar ut ur KML, och som KML samtidigt vilar på, bekräftar och rättfärdigar ett system eller en struktur, som har till uppgift att inte bara skydda rent konkreta objekt utan som också bidrar till den diskurs som omgärdar dessa objekt. Diskursen är av existentiell (och nationell) natur eftersom den återkopplar till bildning, odling och högra andlig upplevelse och till ett i mitten befintligt ställe. Däri ligger *lagens kraft*. Följande hypotes stärks om vi närmare granskar vad utredningen *Uppdragsarkeologi i tiden* mynnar ut i.

18. Uppdragsarkeologi i tiden

Utöver en bolagisering av den statliga arkeologiska undersökningsverksamheten föreslår utredarna följande förändringar:

- en tydligare roll- och ansvarsfördelning inom området
- en mer aktiv roll för RAÄ när det gäller att styra, stödja och samordna den uppdragsarkeologiska verksamheten och länsstyrelsernas verksamhet på området
- en starkare ställning inom uppdragsarkeologin för länsstyrelserna
- en ökad konkurrens om undersökningsuppdragen
- en utökad förmedling av undersökningsresultaten till allmänheten och samhället i övrigt

Utifrån vad jag så här långt skisserat i föreliggande text är dessa punkter knappast förvånande. Liksom många andra utredningar, lägger utredarna över ansvaret på andra att mer konkreta tillföra den substans som utredningen efterlyser. Men vilka är dessa andra? Här kan vi återknyta till ILU: s utredning i vilken vi finner de individer som skall verkställa utredningens förslag. Här ser vi återigen ett uttryck för diskursens performativa kraft, det vill säga dess förmåga att säga det den gör och, vilket jag skall återkomma till, vi ser även ett tydligt uttryck för Kants *privatisn*. Därför är det stor risk att utredningen enbart förstärker diskursen istället för att tänja ut dess gränser och i förlängningen förmå den att växla form. I utredningen påpekas vidare

RAÄ:s föreskrifter, allmänna råd och övriga styrdokument bör förtydligas och förbättras vad gäller bl.a. kravspecifikationer och urvalsförfarande. De bör också vara tydligare i fråga om hur länsstyrelsernas tillsyn bör bedrivas. RAÄ bör få ett uppdrag att se över och revidera sina verkställighetsföreskrifter.

Utredningen fokuserar således initialt på Riksantikvarieämbetet, men man verkar inte riktigt vara tillfreds med myndighetens världsbild och det hävdas därför att

Det krävs attitydförändringar för att komma till rätta med flera problem inom den uppdragsarkeologiska verksamheten. Länsstyrelserna har ett stort ansvar när det gäller att arbeta med inställningar och attityder hos myndigheterna och deras personal. Även RAÄ bör verka för att förändringar kommer till stånd i dessa avseenden.

Det krävs alltså en attitydförändring, men en attitydförändring i vilken riktning och vem skall bidra till denna attitydförändring? Utredningen har inga egentliga förslag utan bollar istället över problemet till Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen, genom följande punkter:

- Länsstyrelserna bör upprätta regionala kunskapsunderlag.
- RAÄ bör i sin tur svara för kunskapssammanställningar på det nationella planet.
- RAÄ bör utveckla sitt arbete med uppföljningar och utvärderingar.
- RAÄ bör i ökad omfattning ta initiativ till utbildnings- och informationsinsatser riktade till i första hand länsstyrelserna men även till andra aktörer.

- Länsstyrelserna bör, vid handläggningen av uppdragsarkeologiärenden, i större omfattning än vad som nu sker nyttja den samlade kompetensen inom dessa myndigheter samt komplettera den egna kompetensen med kunskap utifrån.
- Länsstyrelserna respektive RAÄ bör ta initiativ till att verksamhetsrelaterade nätverk etableras på regional respektive nationell nivå.

Frågan som vi måste ställa oss är varifrån attitydförändringen skall komma. Hur skall den så att säga uppstå och var skall man hitta den nya attityden samt vad är det för sorts attityd som eftersöks? För att ändra på en attityd måste ju något tillföras som har kraft nog att övertyga. Varifrån hämtas denna övertygande kraft? Min uppfattning är att utredarna hoppas att denna kraft skall hämtas utifrån. Men vad finns där ute? Om vi skall tro ILU: s rapport består den kunskap som finns där ute av samma sorts kunskap som finns där inne och således av samma sorts attityd till kulturmiljön och inte minst till arkeologins mål och uppgift. Rapportförfattarna verkar dock mena att

Uppdragsarkeologin är en del i en framåtsyftande forskningsprocess. Vi har också kunnat konstatera att utbytet mellan uppdragsarkeologin och arkeologin vid universitet och högskolor har ökat under senare tid. Förhållandena varierar dock i olika delar av landet. Enligt vår mening bör kontakterna och utbytet mellan uppdragsarkeologin och universitet/högskolor öka ytterligare. Härigenom berikas de båda verksamheterna samtidigt som det skapas förutsättningar för ökad användning av uppdragsarkeologins resultat och för att uppdragsarkeologin lever upp till sina syften. I betänkandet redogör vi för hur utbytet och kontakterna bör utvecklas (11 kap.).

I kapitel 11 påpekas att universitet och högskolor i högre grad bör integrera det uppdragsarkeologiska källmaterialet i exempelvis avhandlingar. Det är en mycket gammal fråga, som i viss mån har sin bakgrund i uppdragsarkeologins tendens att producera rapporter som inte alltid är anpassad till forskningen. Men det är egentligen inte grundproblemet här, utan vad vi nu stöter på är en betydligt mer komplex fråga, som har sin grund i det jag återkommande påpekat i föreliggande text, nämligen frågan om de existentiella aspekterna och alla de frågor som därmed uppkommer. Det finns i själva verket inget som på något sätt och med automatik skulle ge arkeologin, uppdragsarkeologin eller universitetsarkeologin, en mer existentiell vinkling i och med ett ökat samarbete mellan universitetsarkeologin och uppdragsarkeologin. (Med existentiell vinkling menar jag här en mer reflekterande, kritisk och öppen diskussion om arkeologins existentiella potential, i linje med det jag diskuterat så här långt). Anledningen är att uppdragsarkeologin och universitetsarkeologin är sprungna ur samma epistemologiska rot samt ingår i samma *fält*. Det leder sedan vidare till följande ståndpunkter i utredningen

Vi anser att det inte bör införas något system med auktorisation eller liknande av arkeologer verksamma inom uppdragsarkeologin. De åtgärder, som vi föreslår, innebär bl.a. att RAÄ skall ta fram välutformade föreskrifter och allmänna råd i fråga om kompetenskrav för undersökare och förfarandet inför val av undersökare samt att länsstyrelserna skall fullgöra sitt uppdrag enligt lagstiftarens intentioner. Detta tillsammans med de krav som KML ställer på en undersökning kan i tillräcklig grad garantera att den uppdragsarkeologiska verksamheten kännetecknas av god kvalitet. De vinster som ett system med auktorisation eller liknande skulle ge såvitt avser kvalitet och bättre förutsättningar för konkurrens är begränsade.

Det är ganska givet att någon auktorisation inte behövs. Det är givet eftersom denna auktorisation redan finns genom universitetsutbildningarna. Man kan inte vara eller bli arkeolog om man inte först genomgått en utbildning. Fornlämningar som inte är utgrävda eller klassificerade har ingen som helst mening. De finns helt enkelt inte. Utgrävda eller klassificerade fornlämningar är enbart narrativa, det vill säga att de är bestämda genom ett berättarsystem, som tillskriver dem mening. Det innebär att ingen kan tillskriva fornlämningar en annan mening än den som narrativet på förhand har föreskrivit. Kunskapen om narrativet kan enbart nås genom studier i arkeologi. Auktorisation innebär att man har auktoritet eller befogenhet att tillskriva fornlämningarna en narrativ mening. Och det är just det arkeologer har genom att de genomgått en utbildning som ger dem befogenheten att uttala sig, det vill säga rätten och kompetensen att upprätthålla och reproducera narrativet om det gamla.

Det är mot den bakgrunden problematiskt att Riksantikvarieämbetet skall ta fram föreskrifter och allmänna råd i fråga om kompetenskrav och att Länsstyrelsen skall fullfölja sitt uppdrag enligt lagstiftningens intentioner. Att utredarna menar att det, tillsammans med KML, ställer tillräckliga krav på god kvalitet gör frågan än mer komplicerad. Den fråga som uppkommer nu är i vilken ände förändringsprocessen skall inledas, om det nu överhuvudtaget är tal om en förändring och inte enbart en skärpning av den rådande ordningen. Från min horisont vill jag tolka det önskade förloppet på följande sätt. Den första frågan rör förmedlingen av de arkeologiska resultaten. Den bristande förmedlingen är ett resultat av attityder och traditioner inom uppdragsarkeologin, Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet. Forskningen och utbildningen på universitet och högskolor spär på dessa attityder. Den utifrån kommande stimulansen blir marginell. Systemet går snarare i en cirkel och narrativet, eller bättre uttryckt, rätten och auktoriteten att uttala sig om hur det var förr, reproduceras inom fältet.

För att lösa frågan föreslås i utredningen att det är viktigt att de olika parterna har klara ansvarsområden. Här menar man att Riksantikvarieämbetet har brustit, bland annat i sin relation till länsstyrelserna och att länsstyrelserna i sin tur inte enhetligt följer gällande bestämmelser. Länsstyrelserna är inte tillräckligt styrande, menar man

vidare. Det är alltså utredningens uppfattning att vi måste få mer och kraftfullare myndighetsutövning, en myndighetsutövning som hitintills varit riktad mot i huvudsak Riksantikvarieämbetets egen uppdragsarkeologiska verksamhet inom UV, men också mot andra aktörer som bedriver exploateringsarkeologi. Vad man däremot helt verkar tappa bort i sammanhanget är ju att så gott som samtliga individer som ägnar sig åt exploateringsarkeologi har sin utbildning från universitet och högskolor. Detta gäller även för många av dem som handlägger uppdragsarkeologiska ärenden på länsstyrelserna. Samtliga aktörer har således en gemensam grundsyn, det vill säga en tradition att bygga på och en attityd att försvara. Hur skall man ändra på det, om det nu är syftet? Utredningen påpekar lite försiktig under rubriken *Uppdragsarkeologi och dess syfte* att uppdragsarkeologin

har länge ansetts ha till syfte att objektivt samla in och dokumentera fornlämningar och fornyfynd för framtida forskning. Från 1990-talets början har ett nytt vetenskapligt synsätt gjort sig gällande och verksamheten är numera väl etablerad som en del i en framåtsyftande forskningsprocess. Genom bland annat de mål som statsmakterna ställt upp på kulturmiljöområdet har emellertid uppdragsarkeologins syfte utökats. Vi konstaterar således att det numera i lika hög grad som forskningen är allmänheten och samhället i övrigt som är mottagare av verksamhetens resultat. En viss förmedling av resultaten av en *särskild undersökning* till allmänheten och samhället i övrigt bör därför vara en naturlig del av själva undersökningen och därmed också en del av exploitörens kostnadsansvar. Vi föreslår en lagändring i detta avseende (kap. 7). (min kursivering)

Vad menas med ett nytt vetenskapligt synsätt och vad är det för skillnad mellan den första och andra meningen egentligen? Från min horisont innebär ett nytt vetenskapligt synsätt inget annat än att man gått från empirism – *samlar och dokumenterar* – till någon form av positivism – *det oföränderliga i mångfalden* – och därmed försökt att ta det objektiva steget fullt ut. Däremot finns det inget som tyder på en attitydförändring eller en traditionsförändring vad gäller synen på forntiden eller synen på hur arkeologisk forskning bör gå till. Det handlar fortfarande om den svenska kulturhistoriska utvecklingen och fortfarande om kultur i termer av bildning, odling och andlig upplevelse och således fortfarande om det nationella i termer av vårt och vi. Vidare skriver man att en viss förmedling av en särskild undersökning till allmänheten och samhället bör vara en naturlig del av undersökningen. Ordet särskild undersökning sticker kanske inte i ögonen vid första anblicken, men den särskilda undersökningen är enbart ett moment i själva undersökningsdirektiven, så som de stipuleras i KML. Vidare kan man fråga sig varför vi skall utöka en redan befintlig förmedling av undersökningsresultaten om de ändå medverkar till att befästa befintliga attityder och traditioner.

Utredningen *Uppdragsarkeologi i tiden* lyckas inte komma åt kärnfrågan, i varje fall om man utgår från de perspektiv som jag försöker skissera. Snarare tenderar

utredningen att befästa den befintliga ordningen, en ordning som man hade till uppgift att ändra på. Utredningen vill för övrigt att UV

skall [vidare] vara förebildlig i olika avseende samt vara ledande i fråga om metod- och teknikutveckling. Statens ansvar på kulturmiljöområdet samt dess ansvar för en ändamålsenlig samhällsplanering och samhällsutveckling innebär att staten har ett ansvar för att lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) kan tillämpas. Den statliga arkeologiska undersökningsverksamheten bör därför även i framtiden garantera att det finns någon som kan utföra undersökningarna oberoende av art, omfattning, geografisk placering och rådande konkurrensförhållanden. Vi menar att statens särskilda ansvar på kulturmiljöområdet samt för andra samhällsfunktioner motiverar att det för uppdragsarkeologin även fortsättningsvis finns ett statligt åtagande i fråga om vetenskaplig och antikvarisk kvalitet, relevans och kostnadseffektivitet. Indirekt ligger i detta även ett ansvar att verka för metod- och teknikutveckling. I ett system där undersökarna konkurrerar om uppdragen är det emellertid inte lämpligt att en av flera undersökare åläggs att vara förebildlig i något avseende. Det statliga åtagande som trots allt måste finnas inom uppdragsarkeologin i fråga om vetenskaplig och antikvarisk kvalitet, relevans och kostnadseffektivitet skall därför garanteras av statliga myndigheter enligt gällande roll- och ansvarsfördelning. Metod- och teknikutveckling bör i första hand överlämnas till "marknaden". För att garantera att det sker en sådan utveckling och att denna även avser kvalitativa aspekter skall RAÄ dock vid behov på olika sätt medverka till att en sådan utveckling sker. De statliga myndigheternas ansvar för kvalitet, relevans och kostnadseffektivitet inom uppdragsarkeologin bör säkerställas genom bl.a. de instruktioner som gäller för myndigheterna så att samtliga aktörer på området är klara över kraven på respektive aktör. Även om den framtida statliga undersökningsverksamheten inte skall åläggas ett särskilt ansvar i fråga om kvalitet, relevans och kostnadseffektivitet bör den verka för en sund och fungerande konkurrens och prisbildning på området. Statliga exploatörer bör vidare inom ramen för sin verksamhet inom uppdragsarkeologin vara föredömliga.

Jag har valt att citera hela det här avsnittet eftersom det så tydligt visar att utredningen inte kommer ur traditionens grepp. Återigen ser vi en mycket stor risk att systemet reproducerar sig självt och att det blir lönsamt för samtliga aktörer, även universitet och högskolor, att hålla fast vid den rådande ordningen och inte öppna för kritisk reflektion i någon annan mening än den som gagnar systemet och inte minst fältet där samtliga aktörer ingår. Det är alltså en fråga om i vilken riktning vi vill gå, vill vi hålla fast vid den rådande historiesynen och dess mer implicita koppling till en viss syn på tillvaron och de existentiella frågorna eller vill vi ta oss an dessa frågor på ett mer explicit sätt? Svarar vi jakande på den senare av frågorna måste vi ta hela kulturmiljöarbetet i en helt annan riktning. I utredningen finns ytterligare en problematik som motverkar ett sådant steg, eller i varje fall klart begränsar det. Låt mig omedelbart understryka att jag inte förespråkar ökade kostnader. Tvärtom menar jag att kostnaderna redan idag är omotiverat höga mot bakgrund av vilket resultat som produceras. Under rubriken *Undersökningar av god kvalitet till rimlig kostnad* konstateras följande:

De arkeologiska undersökningarna är en del av skyddet av fornlämningar.

Detta ställer krav på att undersökningarna håller god vetenskaplig och antikvarisk kvalitet. Såväl av ekonomiska skäl som för tilltron till den uppdragsarkeologiska verksamheten är det samtidigt viktigt att kostnaderna för de arkeologiska undersökningarna inte blir högre än motiverat. Urvalsförfarandet har hittills endast tillämpats i begränsad omfattning vid länsstyrelsernas val av undersökare till arkeologiska undersökningar. Det är därför svårt att dra några slutsatser om vilka direkta effekter konkurrens har för den arkeologiska undersökningsverksamheten. Konkurrens är inget mål i sig utan istället ett medel för att nå kvalitativa och ekonomiska fördelar. Vi menar att det inte är rimligt att utan tungt vägande skäl särbehandla den uppdragsarkeologiska undersökningsverksamheten jämfört med andra uppdragsverksamheter vad gäller frågan om konkurrens. Vår bedömning är att det saknas anledning anta annat än att konkurrens vid valet av undersökare kan ha positiva effekter på den uppdragsarkeologiska verksamheten och bidra till god kvalitet och kostnadseffektivitet på området. För att nå en fungerande konkurrens krävs dock att gällande bestämmelser är tydliga och konkurrensneutrala samt att det finns en fungerande kontroll över och uppföljning av uppdragsverksamheten.

Det som här är otydligt och som också komplicerar saken är kopplingen mellan antikvarisk och vetenskaplig kvalitet, motiverade kostnader och konkurrens. Vad är det företagen konkurrerar om utöver uppdraget och vilka konkurrensmedel har de att tillgå utöver kostnaderna. I utredningen liksom i KML är det länsstyrelserna som ska avgöra dessa frågor. Hur skall de klara av att väga nya vetenskapliga perspektiv mot antikvariska intressen, kostnadseffektivitet och förmedlingsrelevans? Och hur skall Riksantikvarieämbetet klara av att ge länsstyrelserna de verktyg som krävs för att avgöra i sådana frågor? Och var kommer universitet och högskolor in? Vi får följande svar:

RAÄ:s roll innebär bland annat att myndigheten har ett nationellt ansvar för att uppdragsarkeologin kännetecknas av god kvalitet och kostnadsmedvetenhet och att det sker en kontinuerlig kunskapsuppbyggnad och kunskapsåterföring. Detta innebär enligt vår mening att RAÄ i första hand skall verka på det övergripande planet och inte medverka i handläggningen av enskilda ärenden. Ämbetets nuvarande funktioner att styra, stödja och samordna den uppdragsarkeologiska verksamheten och länsstyrelsernas verksamhet på området behöver dock utvecklas. Detta kräver att RAÄ aktivt och kontinuerligt följer upp, analyserar, utvärderar och kontrollerar länsstyrelsernas verksamhet inom uppdragsarkeologin. Härigenom får myndigheten den nödvändiga nationella överblicken. RAÄ bör utöva sin styrande, stödjande och samordnande funktion genom föreskrifter, allmänna råd, metodutveckling, utbildnings-, informations- och rådgivningsinsatser samt kunskapsuppbyggnad. Länsstyrelserna skall tillsammans med RAÄ garantera statens åtagande för uppdragsarkeologin i fråga om vetenskaplig och antikvarisk kvalitet, relevans och kostnadseffektivitet. Det är viktigt att länsstyrelserna styr hela handläggningen av de enskilda ärendena. Idag är de allt för ofta en för svag beställare av uppdragsarkeologi. De undersökande institutionerna har stora möjligheter att själva bestämma omfattning och ambitionsnivå. Vi har också fått bekräftat under utredningsarbetet att länsstyrelsernas tillsyn över verksamheten inte motsvarar statsmakternas krav. Vi föreslår därför vissa åtgärder för att stärka länsstyrelsernas ställning inom uppdragsarkeologin.

Det mesta som utredningen redovisar bygger på KML. Man har helt enkelt försökt att lägga substans till KML: s olika paragrafer. Det handlar alltså om att skärpa *lagens kraft* och inte om att utreda vilka mer grundläggande problem

som lagen bär med sig, inte minst mot bakgrund av frågor av mer existentiell natur, reflektion, position, mångkulturella aspekter, strukturer och system, helt enkelt frågor av epistemologisk karaktär, alltså kunskapsrelaterade frågor. Utredningen ger egentligen ingen öppning till att framtida arkeologiska undersökningar skall mynna ut i något annat än vad de redan gör idag. Inte heller, trotsa att man så hävdar, öppnas dörren mot universitetsarkeologin. Mot den bakgrunden är det mer än förståeligt att utredarna inte ser något större fel med KML. Allt som behövs är en skärpning av den rådande ordningen. Låt oss därför återgå till KML och se om det verkligen hjälper med att skärpa den rådande ordningen, eller om det måste till något ytterligare.

19. Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen

I utredningen *Uppdragsarkeologi i tiden* läggs stor vikt vid Riksantikvarieämbetets förhållande till Länsstyrelsen. Vi har också sett att KML inte enbart är en lag som har kraft att bestraffa utan att den också innehåller förordningar och reglerar tillvägagångssätt. Vidare har jag påpekat att utredningen *Uppdragsarkeologi i tiden* i hög grad utgår från KML med det uttalade syftet att förstärka lagens betydelse och innehåll. Jag har återkommande påpekat att KML är en lag som söker sin grund i *vårt* – alltså Vi: ets – sätt att i rent existentiell mening förhålla oss till kulturmiljön och de arkeologiska lämningarna. I KML påpekas det också att det är Länsstyrelsen som har tillsyn över kulturminnesvården i länen. Däremot är det Riksantikvarieämbetet som ska ha kontroll över kulturminnesvården i landet. Det är också dessa två instanser som har rätt att utföra de nödvändiga åtgärder som behövs för att skydda och vårda fornlämningarna. Länsstyrelsen har vidare befogenheten att överlåta på andra att vidta åtgärder när det gäller olika former av ingrepp i fornlämningarna. Länsstyrelsen är alltså den instans som ger tillstånd vid ingrepp i fornlämningar och *villkoren bestäms av länsstyrelsen*. Det är således enbart Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet som inte hindras av förbudet att påverka fornlämningarna. Universitet och högskolor måste alltså följa länsstyrelsens villkor, som i sin tur är reglerade av Riksantikvarieämbetet. Det är denna turordning som utredningen *Uppdragsarkeologi i tiden* finner otydlig och som man därför vill förstärka ytterligare. Men vi har också sett att man i utredningen finner problem med attityder och traditioner.

Riksantikvarieämbetet har alltså överinseende över landets kulturminnesvård, men det är länsstyrelsen som kontrollerar verksamheten ute i länen. Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen har därmed den totala kontrollen över kulturminnesvården, en

kontroll som är reglerad i KML. I KML hävdas det vidare att det är regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer som får meddela föreskrifter om vad allmänheten skall iaktta inom och i närheten av fornminnen eller andra skyddsvärda kulturmiljöobjekt. Här regleras själva fornlämningsområdet, alltså det område som krävs för att bevara fornlämningen på ett för lämningen gynnsamt sätt. Det är denna paragraf som reglerar bruket kring fornlämningen, alltså vad vi kan göra i dess omedelbara närhet. Som jag tolkar det kan enbart aktiviteter som av tradition anses brukliga accepteras inom fornlämningsområdet. Återigen ser vi hur KML implicit hänvisar till ett bakomliggande narrativ, eller som i det här fallet en estetisk tradition. En sådan tradition är exempelvis röjning, inhägnad, bete eller liknande verksamheter.

Vad vi ser här är en gestaltning av rummet efter en idé om hur fornlämningarna skall vårdas och skyddas, men idén är inte fri från en narrativ ideologi. Fornlämningsområdet, själva det befintliga rummet, alltså ett i mitten befintligt ställe, gestaltas i samband med bete och röjning på ett speciellt sätt, som, förmodar jag, skall ge fornlämningsområdet en viss aura av forntid, eller i varje fall en känsla av ”annan tid”, det annorlunda, det forna, det andra. För att denna forntidsaura skall bli meningsfull måste den hänvisa till ett narrativ, exempelvis vårt nationella arv och detta arvs själva moral. Det forna utgör ett *ur*, en begynnelse ur vilken vi är sprungna, alltså vårt nationella *ur-sprung*, en härkomst som räknas i stenåldern, bronsåldern och järnåldern, liksom en etappvis rörelse framåt, en rörelse vars element måste konserveras och estetiseras så att denna rörelse kan beteckna oss själva. Här finns alltså en komplex underström av existentiella, moraliska, ideologiska, historiska och politiska menings- och betydelsehorisonter, som KML vilar på och som lagen bidrar till att befästa. På sätt upprätthåller och uttrycker själva estetiken en moral. Denna estetik är lagfäst.

Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet förhåller sig till hela lagrummet och reglerar verksamheten. Tjänstemännen måste följa lagen och kan ju inte samtidigt kritisera den. Vi har sett hur Kant såg på saken. För att ifrågasätta de traditioner och attityder som utredningen anser hindrar en förändring måste därför kritiken komma utifrån, från en *offentlig* person. Ett alternativ skulle kunna vara att förändringen kommer uppifrån och förs ned genom hierarkin till respektive tjänsteman, som får till uppgift att beakta andra frågor än de som tidigare gällde. Men vad händer då med KML. Det går ju inte att bortse från lagen.

Det är alltså tydligt att KML och för den delen det som skrivs i utredningen *Uppdragsarkeologi i tiden* motsäger att länsstyrelsen i sitt tillståndsgivande lägger större vikt vid en reflektion över de moraliska och existentiella aspekterna av

kulturbegreppet för att därmed också verka för en förändrad arkeologisk verksamhet som mer riktar sig mot existentiella frågor. Om KML följs finns alltså inget utrymme för exempelvis existentiella perspektiv. Med KML i ryggen är det inte möjligt att diskutera sådana frågor eftersom det inte finns något sådant att återkoppla till. Dokumentation och fyndomhändertagande och det som utredningen *Uppdragsarkeologi i tiden* slår fast inbegriper inga sådana perspektiv. Varför skall existentiella frågor överhuvudtaget diskuteras om det inte föreligger några incitament att diskutera dem? Frågan blir ännu tydligare om vi konstaterar att den existentiella variabeln ligger implicit i vårt – alltså Vi:ets – engagemang för fornlämningarna och kulturmiljön. Genom att vi handskas med fornlämningarna som vi handskas med fornlämningarna, alltså den performativa akten i det att vi gör det vi säger att vi gör, följer också en existentiell aspekt med, en existentiell aspekt som har sin grund i det nationella, i bildning, odling och andlig upplevelse. Genom att utredningen *Uppdragsarkeologi i tiden* efterlyser en skärpning av den rådande ordningen och inte ser några problem med KML bidrar utredningen således till *lagens kraft* och därmed till den bestående *existentiella* ordningen.

KML bottnar alltså i vissa moraliska och existentiella perspektiv. Dessa perspektiv bör göras explicita och tillgängliga för en utmanande diskussion. En sådan diskussion bör vara explicit kritisk och reflekterande och riktas mot den essentiellt nationalistiska moralen i KML för att på så sätt öppna för en annorlunda moral byggd på, om möjligt, ett mer dekonstruerande perspektiv där det ledande Vi: ets tolkningsföreträde analyseras. Till följd av en sådan analys och diskussion måste KML: s själva grund, det vill säga dess moral och administration, förändras i en riktning mot ett större reflektivt ansvar hos aktörerna.

20. Utredningarnas hierarki

I KML understryks det att det är länsstyrelsens uppgift att avgöra den särskilda utredningens vetenskapliga kvalitet. Länsstyrelsen skall vidare bestämma om kostnaden för den särskilda utredningen är motiverad med hänsyn till omständigheterna samt ange vem som skall utföra den särskilda utredningen. Här har länsstyrelsen tre parametrar att ta hänsyn till. Frågan är vem som får uppdraget. Är det den som är mest kostnadseffektiv som får utföra undersökningen? Är det den som håller den högsta vetenskapliga kvaliteten som tilldelas uppgiften? God vetenskaplig kvalitet torde kunna motiveras varje kostnad, även om detta givetvis inte är realistiskt. Men hur tummar man på god vetenskaplig kvalitet? För att lösa dilemmat har man i KML tydligt avgränsat vad som bör förstås med god vetenskaplig kvalitet

genom att sätta ett, kanske inte explicit men i varje fall ett implicit, likhetstecken mellan dokumentation och fyndomhändertagande och vetenskapligt god kvalitet. Mot den bakgrunden kan man också mer tydligt ta hänsyn till kostnadsfrågan och även till omständigheterna. Här måste vi återigen fråga oss om det är länsstyrelsens uppgift att granska vetenskapen och avgöra vad som är av vetenskapligt god kvalitet. Genom att sätta ett likhetstecken mellan dokumentation och vetenskapligt god kvalitet har man i KML definierat ett eget vetenskapliga gränssnitt.

I rapporten *Uppdragsarkeologi i tiden* slås, som vi sett, fast att det inte är något fel på lagen, utan den behöver enbart ett administrativt tillägg, för att uppdragsarkeologin skall fungera tillfullo. Men varför skulle ett sådant tillägg resultera i en diskussion om odlingen, bildningen och andlighetens problematik? Vad som snarast har skett är att detta tillägg förstärker en befintlig narrativ tradition, det vill säga berättelsen om nationens odlingsutveckling, en tradition som utredningen vill sprida i än högre grad än idag.

Vetenskap är en fråga om en ständig omprövning av befintliga ståndpunkter och perspektiv. Det är också huvudsakligen vetenskapssamhällets uppgift att granska vad som är av vetenskapligt god kvalitet. Länsstyrelsens representanter har inte möjligheten att förhålla sig till alla de olika vetenskapliga perspektiv som lanseras och diskuteras inom vetenskapssamhället. Frågan om vetenskaplig god kvalitet kan därför omöjligt åläggas länsstyrelsen.

Om nu länsstyrelsen står i ett nära förhållande till den som utses att genomföra den särskilda utredningen, uppstår ett stort problem. Detta förhållande har utretts vid åtskilliga tillfällen, bland annat av Riksdagens revisorer.⁶

Det är alltså uppenbart att KML bidrar till att det skapas en nära relation mellan länsstyrelsen och den som tilldelas den särskilda utredningen och detta torde just vara andemeningen i lagen. På så sätt garanteras att kontrollen över kulturmiljövården ligger i händerna på dem som definierar den, det vill säga att kontrollen ligger i *narrativets performativa makt*, alltså i händerna på dem som har makten över kulturmiljön, vilket givetvis leder till en *internitet* och *en privatism*, ett *inom* och ett *utom*, ett Vi och ett Dom. Det är det här ”Vi: et” som vi sett skymta i ILU: s rapport, alltså ett ”Vi” som befinner sig i samhällets mitt och som besitter ett kulturellt kapital som överstiger det ekonomiska. Dessa personer ser odling och bildning som centrala kulturella beståndsdelar och arbetar inom ramen för en

⁶ Rapport 2002/03:3; Kulturutskottets betänkande; 2003/04:KrU2 (http://www.riksdagen.se/debatt/bet_yttr/dok.asp?dok_id=GR01KrU2#IDAQS3DC)

bildningstradition och ett narrativ om nationens odling och bildning, ett narrativ som håller en viss kunskapsmoral som rätt och riktigt.

Därmed har premisserna tydliggjorts och således också problemets kärna, för ur dokumentationsprincipen växer det särskilda, det vill säga det särskiljande, ett skiljande som inte bara särskiljer dokumentationsförfarandet från vetenskapen utan som också skiljer mellan ett Vi och ett Dom, det vill säga mellan oss som bär upp traditionen, det vill säga ett specifikt narrativ, den andliga odlingen, en andlig odling som grundlägger och befäster en moral och inte minst en världsbild.

21. Ett intellektuellt äventyr

Begreppen *bildning* och *odling* samt frasen *högre andlig upplevelse* är givetvis föråldrade och bär därmed på ett ganska dammigt bagage. Men om vi använder synonymer kan vi ta problemet betydligt längre. Istället för *bildning* kan vi använda ordet *skapande* och stället för *odling* kan vi använda *mognad*. Vi kan byta ut *andlig* mot *intellektuell* och *upplevelse* mot äventyr. *Kultur* skulle därmed komma att betyda att skapa ett intellektuellt äventyr mot mognad och insikt. Skapa betyder att bringa till existens ur formlöst tillstånd. Ett äventyr är en ovanlig, spännande eller farlig händelse. Intellektuell är benämningen på den som med sina idéer söker påverka samhällsutvecklingen. Intellektuella är alla de som mer eller mindre yrkesmässigt skapar (och som arkeologer skapar vi i meningen bringa till existens) eller *förmedlar* kunskaper, värderingar och attityder, alltså samhällsgrupper som exempelvis forskare, författare, lärare och präster.

Ett intellektuellt äventyr skulle alltså handla om att söka påverka samhällsutvecklingen genom att *explicit* förmedla kunskaper, värderingar och attityder. Det är givetvis inget riskfritt företag för kulturmiljövården och exploateringsarkeologin, men en spännande utmaning. Men vi bör tillägga ett syfte eller ett ändamål. Syftet är att nå *insikt* och *mognad*, kanske något pretentiöst, men absolut inte förkastligt och också något av explicit karaktär till skillnad från den dolda moral som förmedlats genom KML och dagens performativa diskurs.

Genom insikten kan vi uppnå en djupare förståelse av underliggande orsaker eller samband. Men för det krävs ett medvetet tankearbete av en mer kritiskt, reflekterande och grundligt genomlysande karaktär. Målsättningen är alltså *mognad*.

22. Åtgärder

Om arkeologins existentiella möjlighet inte enbart skall uppehålla sig inom ramarna för det arkeologiska fältets narrativa tradition måste fältet utsättas för kritik och narrativen dekonstrueras. Det måste till en attitydförändring, men en attitydförändring som är långt mer djupgående än den som föreslås i utredningen *Uppdragsarkeologi i tiden*. Följande punkter utgör ett förslag på åtgärder som Riksantikvarieämbetet skulle kunna arbeta med:

- Påverka universitetsutbildningen genom att belöna teoretiska, reflekterande och kritiska arbeten.
- Skapa debatt.
- Öka mångfalden av perspektiv. Ifrågasätt idéer om assimilation och integration.
- Ifrågasätt konsumtionen av kulturhistoria genom att problematisera snarare än att bekräfta människors förförståelse.
- Såga av den gren vi sitter på genom att problematisera den hand som föder oss. Vi måste avsäga oss makt snarare än eftersträva makt.
- Arbeta för dialog mellan skilda, det vill säga fullständigt skilda, perspektiv på odling, bildning och högre andlig upplevelse.

Vad dessa punkter understryker är att vi måste påbörja ett kritiskt arbete som bygger på en reflektion över reflektionen, vilket innebär att vi måste reflektera över vad det är vi säger, vad vår kunskap egentligen betyder, hur vår kunskap är relaterad till frågan om varat, med andra ord existensen, och slutligen, hur den befintliga ordningen är strukturerad som fält, det vill säga hur ser fältets gränser ut, vad försvaras inom fältet, hur är dess genealogi beskaffad och hur rekryteras nya aktörer till fältet?

Man skulle kunna ”berätta” i det oändliga, man har också börjat att göra det här och där, vad man just ”berättade” för oss om ”Frankrikes historia”, det vill säga det som man undervisade i skolan under namnet ”Frankrikes historia”: en osannolik disciplin, en fabel och en bibel men en indoktrinerings nästan outplånliga doktrin för barn i min generation.

Jacques Derrida, *Den andres enspråkighet eller Den ursprungliga protesen*

23. Referenser

litteratur

Andersson, S. 1979. *Positivism kontra hermeneutik*. Göteborg.

Ashcroft, B. Griffiths, G & Tiffin, H. 2001. *Key concepts in post-colonial studies*. Routledge.

Comte, A. 1979. *Om positivismen*. Göteborg

Derrida, J. 1999. *Den andres enspråkighet eller Den ursprungliga protesen*. Göteborg. – 2005. *Lagens kraft. Auktoritetens mystiska fundament*. Stockholm/Stehag

Haraway, D. 1991. *Situated Knowledge. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. I: Haraway, D. Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature. Routledge/New York

van der Heeg, E & Wallenstein, S-O. 1992. *Tankens arkipelag. Moderna Kantläsningar*. Red: van der Heeg, E. & Wallenstein, S-O. Stockholm/Stehag.

Heidegger, M. 1992. *Kants tes om varat*. I: Tankens arkipelag. Moderna Kantläsningar. Red: van der Heeg, E. & Wallenstein, S-O. Stockholm/Stehag.

Kant, I. 1992. *Vad är upplysning? Kant, Foucault, Habermas, Mendelssohn, Heidegren*. Red: Östling, B. Stockholm/Stehag

Rosengren, M. 1989. *Efterord*. I: Tzvetan Todorov. Symbolik och tolkning. Stockholm/Stehag.

Vattimo, G. 1997. *Utöver tolkningen. Hermeneutikens betydelse*. Göteborg.

Rapporter

- KML. SFS nr: 1988:950. Departement/myndighet: Kulturdepartementet. Rubrik: Lag (1988:950) om kulturminnen m. m. Utfärdad: 1988-06-30. Ändring införd: t.o.m. SFS 2002:1090. Omtryck: SFS 2002:620
- Regleringsbrev för budgetåret 2005 avseende Riksantikvarieämbetet. Prop. 2004/05:1, utg.omr. 17, bet. 2004/05:krU1, rskr. 2004/05:98
- Human Development Report 2004. Cultural liberty in today's diverse world. Published for the United Nations Development Programme (UNDP)
- Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering. Red: Paulina de los Reyes & Masoud Kamali. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm 2005. Statens offentliga utredningar. SOU 2005:41
- Uppdragsarkeologi i tiden. Betänkande av Uppdragsarkeologiutredningen. Stockholm 2005. Statens offentliga utredningar. SOU 2005:80
- Rapport 2002/03:3; Kulturutskottets betänkande; 2003/04:KrU2 (http://www.riksdagen.se/debatt/bet_yttr/dok.asp?dok_id=GR01KrU2#IDAQS3DC)

Bilagor

Bilaga 1. Arkeologin som fält. Rapportering av uppdrag för Riksantikvarieämbetet.